

Vier eeuwen sociale strijd in de drukkerswereld

door Guido Deseyn, Wetenschappelijk medewerker MIAT

Sociale conflicten zijn in de drukkerswereld al even oud als de boekdrukkunst zelf.

Oudst gekende voorbeeld van een nieuwjaarswens, een houtsnede in de 17de eeuw verdeeld ten voordele van de Gentse stadswacht. (uit: Bibliographie Gantoise door F. Vander Haeghen, Gent 1865)

Voorbeeld van smoutwerk (klein drukwerk allerlei) waarin sommige Gentse drukkerijen zich specialiseerden, zoals Buyck, Meyer-Van Loo, Vander Meulen, Stepman en Jacquain. (RUG, Fonds Vliegende Bladen, Impri-merie)

Reeds in de 16de eeuw stelden zich de tegenstellingen tussen kapitaal en arbeiders in de druknijverheid dikwijls uiterst scherp (1). Onder de vorm van "broederschappen" vochten men onder andere tussen 1539 en 1572 te Lyon en te Parijs tegen de "drukkersbazen". Dit conflict immobiliseerde omzeggens volledig het werk in de Parijse en Lyonese drukkerijen tussen 1539 en eind 1542.

In de lente van 1539 gingen de drukkersgasten te Lyon in *tric*, in staking. Georganiseerd in een grote broederschap hadden zij eed gezworen, het werk neer te leggen en door te gaan tot het bittere einde van zohaast één van hen zich bekleeg over zijn "meester". Het ging er eerder ruw aan toe. Drukkersgasten en leerjongens die het werk niet wilden neerleggen of als stakingsbrekers optreden, werden bedreigd en geslagen. Meesters werden aangevallen, alsook de vertegenwoordigers van de rechtbank die de staking kwamen verhinderen.

De *tric* verscherpte zich. De stakers vormden een heuse militia, met vaandels en aanvoorders die er de militaire discipline inhielden.

De grieven waren dezelfde die eeuwenlang, telkens opnieuw, zouden opduiken:

* onvoldoende lonen, lager dan voorheen

* de drukkersgasten waren niet vrij te werken naar hun zin

* de meesters namen te veel leerjongens in dienst, die de volwassenen kwamen beconcurreren tegen lager loon.

Betaling geschiedde destijds gedeeltelijk in klinkende munt, gedeeltelijk in natura. En in dit laatste werden ze het meest bedrogen.

De meesters daarentegen vonden dat de gezellen te grillig reageerden,

en slechts wilden werken als het hen beliefdde. De drukkersgasten haalden slechts gedeeltelijk gelijk en er werd zelfs voor het eerst in de drukkersnijverheid een écht werkplaatsreglement ingevoerd. Daarin werd bepaald dat begonnen opdrachten door dezelfde gezellen moesten worden afgewerkt, ook in het vooruitzicht van feestdagen. Het verenigingsrecht werd door de Koninklijke Rechtbank opgeheven. De drukkersbaas bleef, volgens de wet van vraag en aanbod meester van het werk.

De meesters, vertegenwoordigd door tien der belangrijkste drukkers van Lyon, beschuldigden een kleine agressieve minderheid ervan de meerderheid der arbeiders in de drukkerijen te terroriseren.

Volgens de meester-drukkers wilden de gezellen enkel werken per dag en niet *à la tâche*. Omdat de vergoeding in natura ter beschikking gesteld door de drukkersbazen volgens de stakers beneden alle peil was, moest men thuis of in de herbergen eten. Met de verleiding tot drankmisbruik tot gevolg.

In juli 1539 leek de staking uitzichtloos. De families der meeste gezellen waren genoodzaakt hun toevlucht te nemen tot openbare liefdadigheid. Het samenscholingsverbod werd ingevoerd en het verhinderen van de "vrijheid tot werken" bestraft met hoge boetes en zelfs verbanning

De opstand van de drukkersgezellen en de onderdrukking daarvan, inspireerden de Franse koning in zijn *Lettres Royaux* zelfs tot het algemeen verbieden van het recht op vereniging. Dit zowel voor werklieden als voor...bazen! Het centraal gezag gebruikte deze staking dus om haar macht te vergroten ten nadele van deze der ambachten.

De meesterdrukker mocht de lonen vrij bepalen. De gezel kon zijn werk slechts verlaten met een vooropzeg van acht dagen. De meester daarentegen had het absolute recht een gezel of leerjongen op staande voet te ontslaan indien hij een "slechte levenswandel had, opstandig en godslasterlijk" of indien hij zijn opdracht niet naar wens uitvoerde. Samenholingen en wapendracht werden verboden, evenals steunkassen voor stakende arbeiders.

Het koninklijk edict van augustus 1539 stelde tevens de lengte van de arbeidsdag, zelfs die der lettergieters, op dertien uur beginnende van vijf uur in de morgens. In de praktijk duurde een werkdag in drukkerij dikwijls langer.

Doch de registratie van deze koninklijke edicten te Parijs, ingegeven door de toestand te Lyon, bracht ook de drukkersgezellen aldaar in beroering. Met een *trick* tot gevolg.

De drukkersgezellen van Parijs legden er zich niet zomaar bij neer. Zelfs gevangenisstraffen schrikten henniet af. De oppositie der gezellen eiste de beperking van het aantal leerjongens tot niet meer dan twee of drie per drukpers.

Een onderzoek in dit verband door de koning bevolen evolueerde ten gunste van de drukkersgezellen. Doch de onlusten door deze laatste veroorzaakt keerden zich tegen hen. Met in november 1541 een absoluut verbod tot staking tot gevolg. Ook een *numerus clausus* voor leerjongens werd niet weerhouden.

Beide stakingen mislukten bijna terzelfdertijd, doch beëindigden het conflict niet. In december 1541 groeide het ongenoegen te Lyon opnieuw. De drukkersgezellen brachten hun grieven voor de hogere rechtbanken. Het onderzoek sleepte aan tot september 1544 en de uitspraak gebeurde ten nadele van de klagers. De koning bestendigde zijn vroegere edicten en veroordeelde de klagers tot de kosten.

In de greep van het centraal gezag.

Dertig jaar later regende het opnieuw klachten, ditmaal vanwege de meester-drukkers. Zij stelden de hogere drukkosten in Frankrijk aan de kaak, tegenover deze van Vlaanderen, Duitsland en Italië. Franse uitgevers zagen zich zelfs verplicht hun werk in het buitenland te laten drukken *sauf à mettre leur nom et marque sur la première feuille*. De prijs van het papier was verhoogd, en vooral de werknemers bleken onverzadigbaar in "leeftocht, lonen en vergoedingen", dixit de bazen. Zij bleven volgens deze klachten, "samenholingen" en de drukpersen verlaten. Het aannemen van grote opdrachten een groot risico in te houden.

De maatregelen uit het edict van 1571 (2) troffen zowel de arbeiders als de meesters. Verboden op verenigingen, broederschappen, wapendracht, staking, enz. werden bestendig. De werknemers verloren het recht op *pain, vin et potance* dat zij in 1539 hadden mogen behouden. De betaling in geld werd in verhouding verhoogd doch vastgesteld door een commissie. Daarin zetelden wel de meester-drukkers, doch niet de werknemers. De meester behield het recht zoveel leerjongens aan te werven als het hem beliefte. Wel moest één op twee tewerkgestelde jongeren een weeskind zijn, ter beschikking gesteld door de liefdadige instellingen. Een gezel die van drukkerij wou veranderen kon slechts elders aan het werk indien hij in het bezit was van een getuigschrift van zijn vroegere meester.

Tenslotte werd met het edict van 1571 het drukkersambacht in Frankrijk niet langer vrij (*franc et libre*). Men kon geen gezel of meester meer worden zonder eerst leerjongen geweest te zijn. En om als meester te worden aanvaard moest men daarboven een getuigschrift voorleggen, getekend door twee gezworen meester-uitgevers en twee meester-drukkers.

Meester-drukkers mochten een premiestelsel invoeren waarbij werknemers die meer dan normaal werk leverden, konden worden beloond, zonder dat "luitaards" zich daarover konden beklagen.

Het edict van Gaillon door de koning "eeuwigdurend en onherroepbaar" verklaard, werd door de drukkersgezellen en leerjongens niet gunstig ontvangen. Spijts het verbod op samenholingen en verenigingen slaagden de werknemers in de drukkerijen te Parijs en te Lyon, er toch in een gemeenschappelijk bezwaarschrift in te dienen tegen dit edict. Een bezwaarschrift dat een diepgaande aanklacht was tegen het kapitalisme.

De drukkersbazen werden er afgeschilderd als uitbuiters. In het drukkersambacht zijn de gezellen "de échte drukkers". De uitgevers en meesters zijn eerder handelaars, die grondstoffen en werktuigen ter beschikking stelden. En indien deze meesters dag in dag uit grote rijkdom vergaarden, gebeurde dit "ten koste van het zweet en de wonderbaarlijke werkkracht van de gezellen, en dikwijls ten koste van dier bloed!".

Op hun oude dag "oogsten arbeiders, belast met vrouw en kinderschaar, als vergoeding slechts armoede, gouttes en andere beroepsziekten veroorzaakt door de onbeschrijflijke werkzaamheden die zij hebben moeten verrichten".

Drukkersbazen streken minstens 150% winst op (3). De Parijse gezellen

bekloegen zich per dag 2.650 bedrukte bladen te moeten leveren, en deze van Lyon zelfs 3.350! Zodoende moesten zij van twee uur 's nachts tot 8 à 9 uur 's avonds op de been zijn, zomer en winter. Dit geeft een goed beeld van de toenmalige werkomstandigheden en produktie.

De meester-drukkers beantwoordden dit bezwaarschrift met een korte *mémoire pour l'imprimerie*. Daarin werden niet de grieven der gezellen weerlegd, maar werden de klagers afgeschilderd als een kleine groep onrustzaaiers die hun medegezellen terroriseerden. De echte "werkers" waren volgens de meesters zeer ingenomen met het edict van 1571.

Deze verwijzing naar "oproerkraaiende luitaards" is een doodoener die we tot het einde der 19de eeuw met regelmaat zou opduiken in de tegenargumenten der drukkersbazen.

Het bewaarschrift der drukkersgezellen moet in menig opzicht gegrond zijn bevonden, want de koning milderde in een *déclaration royale* in september 1572 zijn "eeuwigdurend en onherroepbaar edict". Veel eisen der gezellen werden ingewilligd. Per drukpers mochten in het vervolg slechts twee leerjongens worden tewerkgesteld, één aan de pers en één aan de *casse*. Dit aantal mocht slechts worden overschreden met instemming der drukkersbazen. In geval van overmacht moesten drukkersbazen evenveel werken als hun knechten. Indien er een werkonbrekking van meer dan drie weken was, werd de overeenkomst tussen meester en gezel ontbonden en hernieuwbaar gesteld. De opzegtermijn van acht dagen werd een wederzijds recht. Buiten de kerkelijke feestdagen bekwamen de gezellen het recht op twee-en-een-halve bijkomende dagen *franc et exempts de labeur*. Betaalde verlofdagen dus, de dag van Sint-Jan, Hellige maandag en een halve dag met vasten.

De betaling in natura bleef afgeschaft en het loon werd niet meer bepaald door de meester-drukkers, doch door de koning. Te Parijs bedroeg dit iets minder dan een frank per blad.

De leertijd werd vastgelegd op drie jaar en de lijfstraf met de zweep (!) afgeschaft.

De meesters mochten niet meer in het buitenland drukken en op de titelbladen mochten geen valse aanduidingen van oorsprong voorkomen.

De *declaration* van 1573, ook al bestendigde zij het verbod op vereniging en broederschappen in de drukkerswereld, vormde een compromis die alle partijen bevredigde.

Zij bleef het "charta van de drukkers" tot aan de Franse revolutie en voor sommige verworvenheden, tot lang erna.

JUBEL-KROON

U Y T

VLAEMSCHE BLOEMEN GEVLOCHTEN

AEN DEN SCHRANDEREN EN ERVAREN HEER

FRANCIES BRUYNEEL,

PROTOS DER BOEK-DRUKKERY VAN DE WEDUWE A. B. STÉVEN,

Voor vyftig-jarige, in die hoedanigheid gepleegde diensten, uwe genegenheid opgedragen

DOOR

DE COMPAGNONS BOEK-DRUKKERS EN BOEK-BINDERS DER STAD GENT,

Den 19 January 1817.

Ars omnium artium maxima, Typographia. — Des. Erasm.

Ik zing de letters en den man wiens aengezicht
De zon in *genini* reeds vyftig mael verlicht,
Sints dat hy priester is in *Coster's* heylge scharen:
Veel heeft hy uitgestaan in jongre levens-jaren!
Maer door *Minerva's* hand, door *Apoors* minne-schicht,
Door *Bacchus* druiven-nat, en hulp van andre Goden,
Wordt eyndlyk aen den man, te vree en welgezind,
Oms aller vader, en ons aller boezem-vrind

Het Jubel-zang lied aengeboden.

BRUYNEEL! myn Zang-goddin wensch hartlyk u geluk;
In winter-vlagen warmte, in zomer-hitte lommer,
En moogt gy, steunend' op uw' gulde Jubel-kruk,
Bevryd van lichaens-smart, bevryd van 's harten-kommer

Nog voelen pyn, nog kennen druk!

Mag uwe Zoon, de vriend van Mars, noch lange dagen
Zyn's vaders wel-zyn, en zyn's vaders zegen vragen!
Hem spaerde *Moskow's* vlam, en *Berezina's* brug,

En *Leypsich's* rouwe krygs-gevaeren;

Nu keert hy eyndlyk in zyn vaderland te rug,
En, *Willem's* Lyfs-trawant, de vrede zal hem sparen.

Leent my uw allerblankste veer,

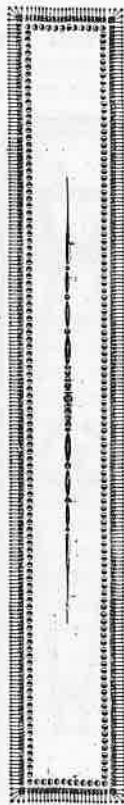
O Zwaenen, die in *Haerlen's* meér

Den naem van *Coster* zingt, en van zyn' jongre telgen,
Janszoon en *Elsevir*; den ouden Aelsteneér;
Wetsteen den Batten lief, en *Moerentorf* (1) den Belgen.

Zingt ook FRANCIES BRUYNEEL, op wien de Genteneér
Met trotsheid praelt. T was hy die meester van ons allen
In 't letter-zetten was, in 't lezen en in 't mallen;
Want venten van verstand, zoo *Cicero* ons fluyt,
Zyn noch wel nu en dan eens op het lagchen uyt;
En is dat wonder? wy! die heele dagen drukken
Dan koddige en dan wyze, en dan weer andre stukken;
Van daeg een Gentsche pann' en morgen een sermoen;
Dan schiet-gebedekens, dan liedjens voor begynen;
Dan rymkens van *Bennau* (Godt geef zyn ziel den loon!)
Dan *Bast'es* schrander werk op vassen en romeynen;
Dan 't zin-ryk dicht van hem die met een roomsche tong
Baes *Coster's* edle konst in edle verzen zoog (2);

(1) Moretus en Platyn.

(2) *Ars costeriana*, van Mr Camberlyn, gedrukt by de W^r Stéven.

Dan *Jan Delbecq's* gezang op welige pataten;
Dan *Jelle's* nacht-commode, en knaep *Van Dale's* praten;
En *Rotterdam's* vernuft, door vreemdeling gekroond;
En *Wouters* die de deugd van vaderlandsche bieren,

In Vlaend'ren heeft doen zegevieren,

En *Leuven's* en *Cavisse* ontseptert en ontroont.
Dan *Radamanth De Grave*, en *Elyzeësche* velden,
En *Ajax* en *Ulyss'* ontgriekt in zeeuwsche helden;
Dan weer *Cornelissen's* histori van den draek; (1)
Dan boekskens vol verstand, dan eyl, dan zonder smack;
Dan vaste-bullen, dan decreten, en dan wetten,
En schapers-almanacks, en twee of dry gazetten.

O zalig letter-kundig paer,

T geen nu reeds meer dan vyftig jaer,

U vrolyk houdt met lett'ren zeyten.

Ontfang de wenschen van uw' *Compagnons* te gaer;
Vry is de Druk-perss'; vry — zy dank aen 's Konings jonste! —
En ongekluysterd bloeyt baes *Coster's* edle konst;
Zoo lang z'in eer zal zyn, zoo lang er word geprent.

In 't certyds wever-ryke Gent,

Zal uwen naem, BRUYNEEL, een naem van eere wezen,
En die in letter-zet, en ook in proeven-lezen
Uytmunten wil, neem' u tot voorbeeld, en ook hy
Die zomstys *par erreur*, in kanten en in hoeken,

Wil buyten *Dam-poort's* kroegen-ry

De *Brugsche* *Bargie* gaen zoeken;

En zyn'er onder ons die ook wel 't sleutel-gat

Niet al te spoedig konnen vinden,

Dat zyn historikens voor vrinden;

Wy Drukkers-gasten zwygen dat!.....

Patroon der Drukkers uyt den hemel, van hier boven,

Ons dunkt dat vader *AUGUSTYN*

Een oog laet vallen op den dobb'len Jubel-tryn;

Laet ons den heyl'gen *Bisschop* loven;

Hy ook is jong geweest en vriend van malleryé....

Hy legge op *FRANS BRUYNEEL* en *FRANS MICHEL* zyn' handen,

En bindt 't Drukkers ampt met altyd nauw're banden

Van vriendschap en van trouw; zyn tusschen spraek bevryd

Van looze *Mancheën* de konst der Drukkery!

(1) *Factum historique*, 1802.

Lang-lied voor Drukkers.

King van drukken. Gentsche toonen
Schynen vreedt aen *Mas* en *Y*;
Maer hen singen, met verlokking,
Moer en *Lieve*, en *Scheld* en *Lyt*.
Koom toch, *Aamor*, koom *Minerere*,
Koom, o *Vlendeen's* *nympheon-ry*;
Immers allen kent gy 't drukken;
Neemt uw *Lier* en zingt voor my.

⊙ T drukt sich tegen moeder's boesem
⊙ 't kindlyn, eer' noch sonne licht
⊙ Groeten kan, en moeder's eeren
⊙ Drukken 't toetsjen zuygend wicht.
⊙ Heeter gong voor *Trojan* vallen
⊙ Onverschrokken: maer vras smart,
⊙ Als hy, voor een' jongsten ver-wel,
⊙ Drukt 't zoonjen op zyn hart!

⊙ Ze drukt ook hem in haer' ermen,
⊙ Zy die, in een soeten-beel,
⊙ Neemt *Mars*, door wack van hymen,
⊙ Eenmaal vond een yf'len nee;
⊙ Ook wel *Hekt*, dat *Mander*
⊙ Succoen, en niemand haer' bespiedt,
⊙ Drukt twee half onlike rooijens....
⊙ Maer zoo schoon zyn rooijens niet!

⊙ Ook de Zoon dien wolsche vreedt
⊙ Vader's haerd-stee had ontrakt....
⊙ Ja, die Zoon — hy koom' maer weder! —
⊙ Wordt in *Vader's* erm gedrukt.
⊙ Ook de dochter... vlucht, onnoosle,
⊙ Vlucht dep list van *Sichem's* vorst;
⊙ Vlieg in *Lia's* ermen weder,
⊙ En sy drukke a op haer' borst.

⊙ *Daer-mant* zalig moogt gy wezen,
⊙ Die dees' Jubel-feest versiert,
⊙ En de *Protos* xyt der Drukkers
⊙ Op wie *Neerland* zegeliert;
⊙ Zyn a andre vyf'ig jaren,
⊙ Goede gynaerd, toegeseyd,
⊙ Altyd zult gy in *Stéven's* wooning
⊙ Eer ontfien en dankbaerheyd.

GULDE JUBEL-DICHT

IN

VLAEMSCHE HELDEN-VEERZEN

AEN DEN AGTBAEREN HEER

CAR. S J. FERNAND,

STADS-DRUKKER TE GEND;

MET IEVER EN DANKBAERHEID OPGEDRAEGEN

DOOR

DE COMPAGNONS ZYNER DRUKKERY,

DEN VI JULY MDCCCXXV,

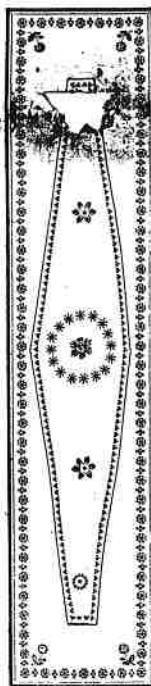
Wanneer den Eerwaerden Geyzaerd zyne Jubel-Fest vierde, als vyftig jaeren Drukkers-Meester geweest zyde.

Jubilate in tympanis bene sonantibus!

LAEK Mayntz en Straesborg slechts den haerd aen Haerlem scheiden,
 En tegen wind en ty, met pen en vuyt, beweiren,
 Dat Faust of Guttenberg den eersten drukker was,
 Tervyl het Speculum (1) in een' groot' yzren kas
 Op Haerlem's Raadhuis, wel bewaerd en wel gesloten,
 Lauw Koster's kunst bewyst aen vrend' en landgenoten,
 En M. voor D'wilt niet geschreeven. Wie Gend
 'Was Koster's naem in eer en Martens (2) kunst bekend.
 Maer komen wy tot hem wiens Feest wy heden vieren,
 Wiens goude Jubel-Kruk ons vreugde-wenschen cieren;
 Span d'oude vlaemsche Lier, ó zalig Negental,
 En zing den naem FERNAND'S met leut' en met geschal;
 Wie bragt aen Koster's kunst meer eer en groot're glori'
 Wie drukt' in moeder-tael tot lof van 's lands-histori'
 Zoo menig werk tot nut van Gent- en Bruggenseer?
 'T een jaer was't Oudegherst, 't was Cats in 't ander jaer:
 Dan Benvivoglio en Vlaend'ren's oud' Annalen,
 En Mans en Vrouwen op wie 't Vaderland mal pralen;
 Steeds was zyn Perss' aen gentsch' en vlaemsche taal gewyd,
 Zoo nu als in den fransch- of oosterykschen tyd;
 Wie doch bezat 'er ook meer schraanderheyd om boeken,
 By landgenoot en vrend met zorg hy een te zoeken?
 Wat menigte Plantyns en Elzevir's zyn vlyt
 By een bragt, waer' de vracht een's volle gendsche plyt;
 Hoe wist hy werken van modernen en anticken,
 Poëten, Orateurs, van Vaders, en classicken,
 Te plaetsen volgens land, en stof, en furm, en jaer,
 Plutark na Cicero, en Bor vóór Waegenaar;
 In d'eerbaen van de deugd, was altyd zynen wandel;
 Op heuschheyd hy op trouw gegrond, was zynen handel,
 En kende hy noch toorts van Hymen, noch 't geluk
 Van kleyn' Fernandijens rond zyn gulde Jubel-Kruk

(1) Den eerste boek, zegt men, met mobile letters gedrukt.

(2) Den naem van den eersten drukker, uit Aard.

Te zien, met vinnigheyd, al huppelende dansen,
 Wy zyn zyn' kind'ren, wy die met ons' lauwer-kranzen
 Zyn Perss' verciere, wy, die meermal dag en nacht
 Decreten van de Stad of Vorstelyke magt,
 In 't schoonste druk-formaet en met nieuw' letters prenten,
 Tot voll' genoegen van ons' Heerlyc Regenten,
 Militie, watervees, comdie, stadsvermaek,
 Te Deums, poortgeluy, en Roeland en de Draek,
 Patenten, achterstel, 't muylhauden aller honden,
 'T wierd al, naer 't oud' gebruyk, ter prenting afgezonden,
 En is 't dat 't waer is, zoo men in de boeken leest,
 Dat Laurens Koster ook Stadsdrukker is geweest,
 Dees' eer zy aen FERNAND op vast'ren voet gegeven.
 O mag hy nog een eeuw tot ons geluk beleven!
 Moer 's menschen dagen zyn in 't Hemelryk geteld...
 Doch zy zyn leven's loop met al 't geluk verzeld,
 'T geen toekomt aen des man's verheven' deugd en werken;
 Godsdiens en vroomheyd moog' altyd zyn ziel versterken;
 Wat Gast of Compagnon vond Meester welkers vreugd
 Ooyt grooter was, dan als hy dienst deed aen de jeugd?
 Wat Drukkers Meester ooyt vergeldt' en loonde liever
 Vlyt, neerstigheyd, vernuft, oplettendheyd en iever?
 Wie had, wanneer zyn Broer nog leefd', in vroeger tyd,
 Meer Broeder-liefd' in 't hert en meer gultertigheyd?...
 Nu eyndigen wy hier ons' vreugd- en liefde zangen,
 En word de Kruk des mans met loof en bloem omhangen;
 Het zoelste klokgespel, tymballen en fanfaer,
 Verkondigen ons' vreugd aen heul' de gendsche schae!
 Zoo lang men Haerlem's regt en Koster's eerste letters,
 Als onbetwisbaer punt, hy Drukkers en hy Zelters,
 Zal eeren, ook zoo lang, zal meirsch, en bosch, en veld,
 Terneuze-vaerd, en Moer', en Liev', en Ley', en Schield',
 Den dag herinneren, dien onze vreugde- lieren,
 Op Zes van Zomernaend, tot Gend te Putte, vieren.

Mact-Gezang, stemme : Le Petit Abbatot.

I.

AND'ne zingen krygs-bannieren,
 Venus-vlam of Leute-groen,
 KOSTER's kunst is't, die wy vieren;
 Zy is't die wy eere doen: bis.
 Haerlem word in onze zangen
 Noem genoemd van 't Nederland,
 En met lauweren omhangen...
 Ouzen KOSTER is FERNAND! bis.

II.

'T is nu volle vyftig jaeren
 Dat hy werkt, en sleet en prent,
 Om den besten l'erenaren
 Die als Drukker is bekend; bis.
 Heden wild' hy zich vervoegen
 Naer de kerk als Jubilant;
 En wy roepen met genoegen:
 Ouzen KOSTER is FERNAND! bis.

III.

Wy zyn' Compagnons, zyn' vrienden,
 Wenschen dat zyn' Jubel-Kruk
 Stille dagen moge vinden,
 In gezondheid en geluk; bis.
 Nu door dankbaerheyd verbonden,
 Laeten wy, met 't glas in d'hand,
 KOSTER's lof en roem verhoeden,
 En den Jubel van FERNAND. bis.

Ontstaan van de Gentse boekdrukkers-ziekenbeurs

De Franse revolutie en de daaropvolgende bezetting van Vlaanderen bracht de invoering van (hoger vermelde) gebruiken in de drukkerswereld met zich mee.

Pogingen tot omzeilen van deze bepalingen lieten niet lang op zich wachten.

In mei 1806 vatte de letterzetter **J.F. de Laval** het plan op om onder de beoefenaars van de drukkersnijverheid te Gent een "Maatschappij van Onderlinge Bijstand" op te richten, een ziekenbeurs al gauw bekend onder de volkse benaming "*Borze*", in navolging van een vergelijkbaar initiatief te Parijs. Onder het mom van "steunkas" werd het verbod op verenigingen omzeild (4).

De ziekenbeurs van de Laval richtte zich tot drukkers, letterzetters en boekbinders. Zesenvijftig leden ondertekenden het eerste reglement. De Laval werd de eerste ontvangerpenningmeester. Wekelijks zou er eenen *Decime* ofte *Stuyver vlaensch par Compagnon* worden opgehaald (5). Als ontvangers zouden per drukkerij den langst werkenden worden gekozen.

Gasten en leerjongens, inwoners van Gent, konden slechts deel uitmaken van de "*Borze*" indien ze het bewijs leverden van drie opeenvolgende jaren praktijk. Vreemdelingen werden slechts aanvaard na één jaar effectief verblijf te Gent. Daarenboven moesten zij als "welkom" twee schellingen storten.

Na zeven dagen en na voorlegging van een doktersattest had een ziek lid het recht beroep te doen op de kas. Wie echter ziek werd *t'sy door dronkenschap, t'sy door het verkeeren in slegte huysen* had geen recht op tussenkomst. In geval van overlijden hadden weduwen, kinderen, broers of zusters geen recht op vergoeding. Voor een herstelperiode in een ziekenhuis was er wel een tussenkomst mogelijk, alsook voor ouderlingen die niet meer in hun onderhoud konden voorzien, in afwachting van een opname in een huys van weldadigheyd. Ten titel van *ouden compagnon* had hij tot zijn dood recht op een wekelijkse schelling.

Drukkersgasten en leerjongens die opgeroepen werden tot de militaire dienst en niet werden vrijgesteld, konden bij hun terugkomst zonder bijkomende kosten opnieuw worden opgenomen in de kas. Daarenboven genoten zij een *reys-penning*. In geval een drukkersgast werd afgedankt door zijn meester, en hij binnen Gent geen werk meer vond, en hij naar een andere stad moest trekken, werd hem eveneens een be-

hoorlijke reisvergoeding uitgekeerd. Hij moest wel regelmatig verder zijn bijdrage blijven betalen, tenzij in geval van werkloosheid. Bij slecht gedrag, nalatigheid of indien hij zelf zijn ontslag indiende om naar elders te reizen kreeg hij die vergoeding niet.

Men waakte wel over de "neutraliteit" der ziekenbeurs: *Gedurende den tijd der bijeen-komsten zal er niet mogen verhandeld worden dan op het voorwerp hiertoe men zal ge-roepen zijn, in geenderwijze zal er mogen gesproken worden van politieke zaaken, en van hetgeen er omgaet of voorgevallen is op de winkels* (in de drukkerijen) (...) (4).

Dit om geen aanleiding tot repressie te leveren tegenover de vereniging. Dit reglement werd in detail in de navolgende jaren aangevuld, aangepast en verbeterd.

De arbeiders der drukkerijen **Begyn, Poelman** ("t Zweerd", bij Huyshauer en Scheerder) en **Steven**, waren het eerst en het sterkst vertegenwoordigd. Werklieden uit de drukkerij **Snoeck** kwamen de hoger vermelde bedrijven aanvullen midden 1807 (4).

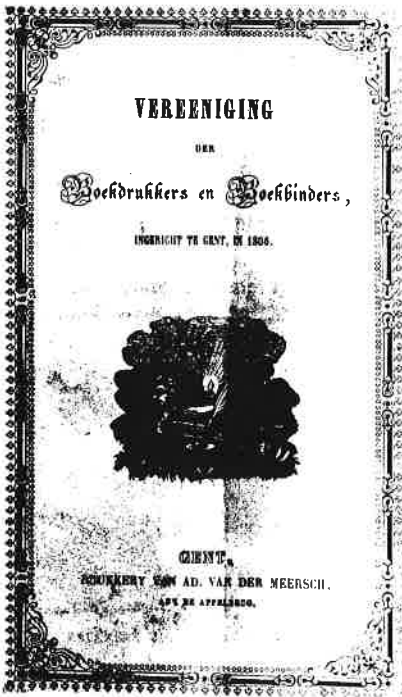
Een der eerste leden van de "*Borze*" die gelauwerd werden, zoals gebruikelijk in de drukkerswereld, was **Jan Durieu** die in 1808 zijn 50-jarig jubelfeest als boekbinder vierde (4).

In 1809 werd als uitbreiding van het reglement voorzien in de opname van "*jongheden die in de Weezen-scholen zijn het boekdrukken of boekbinden oeffenende*" in de ziekenbeurs.

De werking van de beurs werd door de leden strikt beschermd, zoals een brief getuigd dd. 21 december 1811, betreffende een opgespoord misbruik:

"De Compagnons der Drukkerye Den Bruyn-visch laeten UL. weten als dat J. D. die tegenwoordig al dry of vier weken van de Borze trekt, niet ziek en is, volgens de declaratie van de Boekbinders van zynen winkel; heden Zaterdag heeft Spiessens gezegt aen den jongen van onzen winkel als dat hy van deze weke achtthien handen papier te regelen gekregen heeft van Sr Begyn, tegen 10 stuyvers de hand; zoo dat hy meer in zyn huys kan winnen als op zynen winkel, en dat zy hem alle weken werk moeten draegen. Zoo wy verzoeken UL. wat te zorgen voor het profyt van de Borze als het mogelyk is." (4)

Het aantal leden uit diverse Gentse drukkerijen groeide voortdurend aan. Ook drukkersbazen traden toe tot de ziekenbeurs zoals "patroondrukker" **De Busschere jr.**, die in december 1816 3,5 stuivers per week in de kas stortte, echter "zonder

Kaft van het eerste reglement van de Gentsche Boekdrukkersborze, gesticht in 1806. (RUG, Fonds Vliegende Bladen, Impri-merie)

Twee voorbeelden van folklore uit de drukkerswereld: een huldebetoon aan Francis Bruyneel, protos van de drukkerij weduwe A.E. Steven, ter gelegenheid van zijn 50-jarig jubileum als werknemer bij de firma (19 januari 1817) en het jubelfeest van C.J. Ferdinand, stadsdrukker te Gent (6 juli 1825). (RUG, Fonds Vliegende Bladen, Impri-merie)

recht van trok in geval van ziekte, doch ontheven van het betalen van boet".

Laval gaf in 1820 zijn ontslag. Hij is later aangesteld als hulp-bibliothe- caris van de Gentse universiteit (4).

De gunstige toestand der kas liet in 1822 toe dat zieke leden van 12 stuivers per dag kon worden uitbetaald, in 1825 nog eens verhoogd met 2 stuivers.

Na het plots overlijden van Laval's opvolger **Verhoecke** werd in 1827 **C. L. Kockenpoo** als algemeen ont- vanger aangesteld. Twee jaar later moesten, gezien het groot aantal zieke leden de uitkeringen terug worden beperkt.

Na de Belgische onafhankelijk- heid.

Het zou de beurs in de daaropvol- gende jaren nog slechter gaan. De kas raakte meer en meer uitgeput. Het jaar 1831 was een crisisjaar voor de vereniging. Men vreesde voor haar voortbestaan.

Er was te Gent een tweede, alge- mene maatschappij gesticht "**Een- dracht maakt Macht**" die even- eens tot doel had haar zieke leden te steunen (4).

In 1832 werd beslist dat, wie zich bij de nieuwe maatschappij aansloot, uit de "Borze" ontslag moest geven. Dit om misbruiken te voorkomen, en niet ten onrechte want verscheidene leden "aten van twee walletjes".

Na 1835 verbeterde de financiële toestand der *Societeit van de Borze der Boekdrukkers*. Zo werd in 1847 zelfs een vergoeding van 50 frank aan de nabestaanden van een over- leden lid goedgekeurd.

In 1851 stichtten de boekdrukkers- gezellen een eigen nering "zonder politiek doelwit" (6).

Deze vereniging had tot doel "*alles wat tot de verbetering van den zede- lijken en stoffelijken staet der Boek- drukkens-gezellen en aenverwante kunsten kan medewerken*".

Konden lid worden : boekdrukkers (kas- en perswerkers), boekbinders, houtsnijders (voor de drukkerijen), steendrukkers (tekenaars en druk- kers).(6)

Deze vereniging, waarover verder niets is teruggevonden, bestond dus uit een gemengd gezelschap van uit- gevers, boekhandelaars en druk- kersbazen, naast tewerkgestelden in de druknijverheid.

Vermoedelijk ging deze ter ziele en is op 8 juli 1867 vervangen door een derde belangrijke vereniging in de Gentse drukkerswereld: de Gent- sche Boekdrukkersbond.

Net als bij de Nering der *Boekdruk- kersgezellen* (*Willem Rogghé, Karel Kockenpoo*) behoorden ook hier le-

den van de Borze tot de stichtende leden: *Montano De Vos, August Vandermeulen, F. R. De Muyck, F. De Stoop* was de eerste voorzitter (7).

Deze (gematigde) vereniging had o.a. tot doel een drukkingsgroep te vormen om de rechten van de te- werkgestelden in de druknijverheid te verdedigen, en telde al gauw 200 leden.

De aanhoudende duurte der levens- middelen en andere noodzakelijke behoeften den werkman in het alge- meen, in de onmogelijk gesteld heb- bende, in het noodige zijns huisge- zins te voorzien, zoo hadden de Boekdrukkersgezellen van Gent (...) naar middelen gezocht, om op eene VREEDZAME en VRIENDSCHAPPE- LIJKE WIJZE met hunne patronen te onderhandelen, teneinde hun dagloon eenigszins met de omstan- digheden van den tijd in overeen- stemming te brengen (...).

Stakingen werden dus als strijdmid- del verworpen (7).

Aan dit basisprincipe bleef de ver- eniging vasthouden, zoals blijkt o.a. uit een feestrede door voorzitter **De Stoop** gehouden te Brussel in de- cember 1867 (zie verder):

"bij middel der dagbladen zijt gij al- len te weten gekomen dat den verle- den zomer in onze stad een zekere opschudding onder den werkers- stand heeft plaatsgehad. Daar er ve- len onder hen eenen verkeerden baan insloegen, namelijk de werk- stakingen, hebben wij op onze beurt, ook willen beproeven in ons bestaan eenige verbeteringen toe te brengen, maar met betere en zeker- dere middelen dan onze voorgan- gers (...) wij kwamen met een deel onzer medebroeders overeen om op een vreedzame en vriendschappe- lijke wijze met onze patronen te on- derhandelen (...) na zulk eenen gun- stigen uitslag moest natuurlijk een associatie volgen...(8)

De gematigdheid van deze vereni- ging wordt ook duidelijk door de on- derdanige houding die uit de stich- tingsverklaring kan worden opge- maakt: "*... reeds aan 10 meester- drukkens mocht een bedankingsbrief toegezonden worden, voor de gul- hartigheid waarmede zij de vraag hunner compagnons hadden inge- willigd...*"

Onderhandelingen werden aange- knoopt met andere drukkersbazen om tot een gemeenschappelijk tarief te komen.

De statuten waren gelijklopend met deze van de vroegere Nering der Boekdrukkersgezellen. Wel stelden zij zich waakzamer op (7):

"Art. 1. Ieder lid is verplicht alles aan te wenden, op een WETTE- LIJKE WIJZE, de vermindering van het dagloon te beletten; trachten werk te verschaffen aan ieder lid dat

Een der voornaamste Gentse drukke- rijen in de 19de eeuw naast De Bus- schere, Annoot-Braeckman, Vander Haeghen en Hoste, was Gyselinck (gesticht 1828). Door huwelijk ont- stond de band met een ander belang- rijke eind 19de eeuwse drukkerij, nl. Buyck (voorbeelden van briefhoofden uit 1836, 1857 en ca. 1900). (RUG, Fonds Vliegende Bladen, Impri- merie)

Kaft van de statuten van de eerste echte vakvereniging in de Gentse drukkerswereld: de Gentsche Boek- drukkensbond, gesticht 8 juli 1867). (RUG, Fonds Vliegende Bladen, Impri- merie)

ervan beroofd is; eindelijk elkander de hand te leenen aan alle maatregelen die tot doel hebben de zedelijke vernedering of de kreuking der stoflijke belangen van de leden te verhinderen of te voorkomen.

Art. 2. De Bond mag NOOIT een eigenlijk gezegd POLITIEK doelwit hebben".

De vereniging werkte op basis van broederlijkheid en gelijkheid. In elke drukkerij werd een vertegenwoordiger benoemd die moest waken over de naleving der statuten onder de leden. Het maandelijks lidgeld bedroeg 50 centiemes.

In 1853 is de 25-jarige ambtstermijn van Karel Kockenpoo als Algemeen Ontvanger van de Gentsche Borze gevierd met o.a. een banket. Het vergaderlokaal der ziekenbeurs was toen gevestigd in de Korianderstraat. Dit banket werd door 72 leden en 3 ereleden (de drukkers A. Van der Meersch, H. Annoot en I. Van Doosselaere) bijgewoond (9).

In 1854 stelde de beurs een eigen geneesheer aan met een jaarwedge van 100 frank. Eerste aangestelde werd dokter **Pussemier** (in 1880 na zijn overlijden, zou deze worden opgevolgd door dokter **De Lorge**).

De Borze bestaat vijftig jaar!

Twee jaar later vierde de vereniging haar 50-jarig bestaan. **Montano De Vos** volgde Karel Kockenpoo op. Een van diens eerste beleidsmaatregelen was het opstellen van een nieuw reglement. Voor het eerst werd een volwaardig bestuur verkozen (tot dan toe was alles in handen van de algemene ontvanger en de bode). Zo is in het jaar van het overlijden van de stichter J. F. de Laval, een bestuur van zeven leden aangesteld (10). In 1863 schonk de minister van binnenlandse zaken, Charles Rogier, aan de boekdrukkers-ziekenbeurs een som van 400 frank. Aan deze schenking ging een merkwaardig incident vooraf. Rogier had wegens een kwetsend artikel het *Journal de Bruxelles* gedagvaard en tienduizend franken schadevergoeding geëist, en gekregen. Hij verdeelde deze som onder alle boekdrukkersverenigingen van België, met de woorden: "dat geld komt van de drukpers, en ik wil dat het daaraan terugkeere" (4).

In de jaren 1860 was het nieuwe vergaderlokaal van de beurs, de herberg **De Karpel** in de Annonciadenstraat.

Het reglement van de ziekenbeurs werd, op enige details na, in 1864 door de hogere overheid goedgekeurd. August Vermeulen volgde De Klerck na diens overlijden op als bestendig secretaris.

In hetzelfde jaar is er te Brussel een congres gehouden "tot verbetering

Leuven en Namur, waar er reeds sinds jaren 35 centimes per uur werden betaald (12).

Het is niet bekend of deze oproep resultaat heeft opgeleverd. In elk geval zou de strijd om de eenvormige loonsverhoging op het einde der eeuw met alle heftigheid opnieuw losbarsten. Ook de twintiger jaren van onze eeuw zouden niet zonder conflicten blijven.

Geïnspireerd op het reglement van de **Boekdrukkers Ziekenheurs** te Brussel, waarmee in 1873 contact werd opgenomen, ging de Gentse "Borze" in november van hetzelfde jaar, in het Café du Nord op de Vrijdagsmarkt, over tot de stichting van een pensioenkas. Daarin werd o.a. opgenomen dat leden die de leeftijd van 65 jaar hadden bereikt, een levenslang pensioen kregen uitgekend. Voor die tijd een der progres-

siefste maatregelen waarvan arbeiders konden genieten.

Daarnaast zouden gehandicapte leden, of zij die geen recht meer hadden op een ziektevergoeding, eveneens in aanmerking komen voor een uitkering te bepalen door de algemene vergadering.

De inkomsten voor deze pensioenkas moesten bestaan uit: 20 centimes per maand en per lid boven de gewone "inleg", de intresten van het geplaatste kapitaal, de inkomgelden van nieuwe leden en boetes, de opbrengst van concerten en tombola's of feesten ten voordele van de kas ingericht, giften en toelagen geschonken aan de vereniging, en tenslotte de opbrengst van beurzen waarmee op elke vergadering zal worden rondgegaan en van de busen in de drukkerijen geplaatst.

Zo werden dikwijls de boetes we-

gens te laat komen of fouten van drukkersgasten en andere werklieden in de Gentse drukkerijen, door de bazen in de pensioenkas gestort.

In 1879 behaalde de "Borze" in de driejaarlijkse prijskamp van de regering voor maatschappijen van onderlinge bijstand, de eerste prijs: een gouden medaille en een premie van 250 frank.

Ter gelegenheid van deze viering werd hulde gebracht aan **Jan De Stoop**, meer dan 60 jaar lid der vereniging en een halve eeuw werkzaam in de drukkerij **Annoot-Braeckman**.

De leden die aan de stichting van de pensioenkas hadden meegewerkt, beschouwden hun kas als een "heiligdom, bestemd om hunne medegezellen eenen onbezorgden ouden dag te verschaffen" en hoopten dat hun opvolgers "dit zoo hoogst moi-

lijk tot stand gebracht werk zullen eerbiedigen en in stand houden, als zijnde eene duurzame nalatenschap voor den vlijtigen en eerlijken ouden of gebrekelijken werkman bestemd" (4).

Om het volle pensioen te genieten moest men gedurende 30 jaar aan de ziekenbeurs of pensioenkas hebben gestort.

De betaling der pensioenen zou beginnen van zohaast het kapitaal in de kas 50.000 frank zou bedragen met een intrest van tenminste 2.000 frank per jaar. Na een paar succesvolle tombola's werd het bedrag bereikt en op 1 januari 1883 trad de pensioenkas in werking (4).

De boekdrukkerswereld roert zich...

Vanaf het begin der jaren 1880 beefde, als gevolg van de groeiende mechanisering in de drukkerijen, de Gentse drukkerswereld meermaals op haar grondvesten (13).

Een eerste belangrijke staking brak uit bij de destijds grootste Gentse drukkerij, deze van **Van Doosselaere**.

Drukker Van Doosselaere, zelf ooit werkman en drukkersgast geweest, had geen oor naar de grieven van zijn letterzetter. In naam van het personeel van deze drukkerij verspreide de Gentse Boekdrukkersbond een open brief, als verweer op Van Doosselaere's oproep tot de andere Gentse drukkersbazen, om zich te verenigen tegen deze "socialistische" strekkingen binnen deze bond (14):

"Daarmede betuigt de heer Van Doosselaere nog eens te meer dat hij, die altoos en overal pocht de eerste drukker van Gent te zijn, aan den staart staat voor wat de lonen betreft. Op zijne drukkerij worden (...) 130 werklieden gebruikt, en daarvan is slechts één letterzetter die een loon bereikt dat op andere drukkerijen, zelfs van tweeden en derden rang, aan meer gezellen betaald wordt (...) Op 130 werklieden winnen slechts een zestal, de drukkers uitgezonderd, een gewoon dagloon..."

Van Doosselaere bleek vooral berucht voor het groot aantal onderbetaalde jongeren die hij tewerkstelde:

"Wie zich eens de moeite wil getroosten 's middags op klokslag van twaalf ure aan zijn werkhuis te staan, om die honderd gasten in miniatuur te zien, zal waarschijnlijk zijn lachlust niet kunnen bedwingen.

Jammer maar dat men de kinderen zoo vroeg aan hun spel ontrukkt, dat men eene bewaarschool leegplunderd om er het werkhuis Van Doosselaere mede te bevolken..."

Kinderarbeid was trouwens in menige grote drukkerij courant.

De staking bekwam Van Doosselaere trouwens slecht: een deel van zijn gezellen werd gretig door andere drukkersbazen weggekaapt.

De politisering van de Gentse drukkerswereld werd door deze en andere mistoestanden in de drukkerijen onvermijdelijk.

Het Café du Nord, waar talrijke werkersverenigingen van socialistische strekking een tehuis vonden, werd niet voor niets als definitief vergaderlokaal verkozen. Aldaar vierde de "Borze" in 1881 haar 75-jarig bestaan. Ter dezer gelegenheid werd de secretaris **August Vandermeulen** gevierd, en in 1884 was het de beurt aan **Montano De Vos**, voor zijn 25-jarig bestuur der "Borze" (15). Hetzelfde jaar overleed oud-ontvanger Karel Kockenpoo.

In 1891 zou **Pieter De Cort**, werkneer van drukkerij **Snoeck** aan de beurt zijn om zijn 50-jarig jubelfeest te vieren (4).

De beroering in de Gentse drukkerswereld in de laatste decennia van de negentiende eeuw verhoogde de weerbaarheid van de letterzetter en de drukkersgasten.

Uit socialistische hoek werd de oprichting van een Weerstandskas overwogen, in samenwerking met de oude Drukkersbond. Doch in tegenstelling met de verzoenende houding die de drukkersbond nastreefde, wenste de socialistische vereniging zich aan te sluiten bij andere werkersverenigingen om hun eisen tot invoering van een eenheidstarief, in de volksmond "den *Tarief*" genoemd, desnoods tijdens een algemene staking door te drukken.

De Socialistische Bond wenste door in concurrentie te treden, druk uit te oefenen op de conservatieve elementen binnen de traditionele bond en zo een prikkel te vormen voor de strijdbaarheid ervan. **Ferdinand Hardijns**, een zetter die zich als zelfstandig drukker en uitgever had gevestigd, vormde daarvoor de stuwende kracht.

Dit viel, zoals te verwachten, niet in goede aarde bij de oude, verzwakte Boekdrukkersbond en zeker niet bij de drukkersbazen. Die lieten niets onverlet om de oprichting van deze nieuwe bond te dwarsbomen, vooral in het kader van de onderhandelingen rond "den *Tarief*".

De stichtingsvergaderingen van de Socialistische Bond grepen in de loop van de maand juli van het jaar 1892 plaats in het Café du Nord, op de Vrijdagmarkt. (16)

De eenvormige tariefregeling onder tussen opgesteld en gepubliceerd door de Boekdrukkersbond, werd goedgekeurd in hun zitting van 24

Ferdinand Hardijns, stuwende kracht achter de socialistische drukkersvereniging.
(foto AMSAB, Gent)

april 1892 (17). Deze behandelde de looneisen der letterzetters, drukkers en persleiders, inzake het **gezetel** (stukwerk vastgesteld per duizend **vierkanten**), de schikking ervan, onregelmatige kopij, vreemde talen, de **distributie** (in pakken of op **galeien**), de **paragonering**, het **consciencewerk**, enz. Bijzondere aandacht werd besteed aan de dagbladen, waar de vergoeding van het personeel werd berekend volgens het aantal duizend vierkanten die het dagblad bevatte, en waar één zetter per vierduizend vierkanten werd vooropgesteld. Verder werd de vergoeding voor overwerk, nacht- en zondagwerk en voor de leerjongens geregeld. De drukkersbazen moesten zich verbinden geen leerjongens jonger dan 13 jaar in dienst te nemen, a rato van

1 leerjongen (of halve gast) per 5 volle gasten. Voor alle jongeren onder de 16 jaar moest overwerk verboden zijn, teneinde hen toe te laten avondschoon te volgen.

Terwijl kinderarbeid in de drukkerijen, zoals trouwens in alle nijverheidsinstellingen, als normaal werd aanvaard, haalde de toenemende vrouwenarbeid - vooral in de zetterij - zelfs de internationale pers.

L'Impartial van 29 februari 1892 vertolkte onder de titel "*Femmes Typographes*" de weerstand die heerste onder de letterszetter-vakbonden te Parijs en te Brussel (18).

In de metropool Parijs slagen vóór hoger vermeld jaartal, vrouwelijke letterzetters erin meerdere grote drukkerijen te "veroveren". Voor zover zij dit als een "verworvenheid" konden beschouwen, vermits enkel het lagere loon dat zij moesten uitbetalen de drukkersbazen aanzette om vrouwen in dienst te nemen.

Drie grote Parijse drukkerijen, hoofdzakelijk in de dagblad- en tijdschrift-sector stelden toensamen reeds rond de 500 zetsters te werk:

"Deze werkplaatsen bieden een zeer merkwaardig beeld, met rijen jonge vrouwen - de meesten jonger dan 25 jaar - gezeten voor de kassen, gehuld in wijde zwarte bloezen die hun vormen verhullen en ze het merkwaardig voorkomen van religieuze waardigheidsdragers verlenen.

Ze hebben meestal een grote beroepsfierheid, en voeger daarbij een beetje koketterie om het belang van hun beroep tegenover de gewone vrouwenarbeid in een beter licht te plaatsen. Ze beschouwen zich zo ongeveer als "apostelen" voor de zaak van de vrouwenemancipatie en vergelijken graag hun zwarte bloes met het kleed van een vrouwelijke doctor.

Aanvankelijk werden zij nochtans enkel tewerkgesteld aan de ligne, het eenvoudige **labour**, het netwerk zonder problemen. Vóór 1895 werkten nog geen vrouwen als **mettuses** en **pages**.

Hun loon was gevoelig lager dan dat van hun mannelijke collega's. Om deze redenen verzetten de (Franse) vakbonden zich aanvankelijk tegen hun tewerkstelling. Drukkersbazen beschouwden hun prestaties inferieur aan deze der mannen. Doch vooral hun trager werktempo vormde volgens hen een hinderpaal. Bijna alle vrouwen moesten zittend werken, hun gezondheid werd door staand werk te veel belast (sic).

Te Brussel daarentegen werkten slechts in één enkele drukkerij een aantal meisjes, in een soort "letterzettersschool" die deze drukkerij zelf had opgericht, onafhankelijk van de Vereniging voor Letterzetters van Brussel.

Aan de Gentsche Letterzetters en Drukkers

LEEST EN OVERWEEGT DIT GOED

WAARDE VAKGENOOTEN !

Op Zondag 3 Juli werd in het *Café du Nord*, na eene langdurige bespreking, waarin het voor en het tegen goed overwogen werd, overgegaan tot het stichten eener nieuwe Weerstandskas voor Letterzetters en Drukkers.

Het doel onzer Vereeniging is: door samenwerking met den ouden Bond zoo gauw mogelijk het tarief in te voeren, alsook andere vakbelangen te regelen, en, door ons aan te sluiten bij alle ernstige werkersbewegingen — 't zij nationale of internationale — de algeheele vrijmaking van onzen stand te bewerken.

Onze verklaring is dus duidelijk: wij willen geen twist noch tweedracht; wij zijn niet gesticht om den reeds bestaanden Bond tegen te werken, maar wel om in gemeen overleg met dezen al de zaken af te doen die onzen toestand en dien van het vak in het algemeen kunnen verbeteren.

Maar waarom dan een tweeden Bond gesticht, zou het niet beter zijn in de reeds bestaande vereeniging te blijven, want verbrekking van krachten kan toch nooit goed zijn?

Zeker ware het beter, zoo het nog langer mogelijk ware, maar verschillende omstandigheden en gegronde redenen maken het stichten eener tweede vereeniging noodzakelijk.

Vooreerst, wat hebben wij gezien als het ei op aankwam het tarief definitief in te voeren? Eene tamelijk sterke fractie verklaarde zich tegen het aangaan der Algemeene Werkstaking, alhoewel het duidelijk bleek dat het tarief niet anders kon ingevoerd worden.

Welnu, wat kan men nog verwachten van eene vereeniging, waarin een zoo groot aantal leden met dergelijke bekrompene gedachten zijn behebt, en die alle pogingen tot lotsverbetering dwarsboomen?

En, hadden deze leden dan nog maar den moed zich te toonen en voor hunne zienswijze uit te komen. Maar neen, zij verschuilen zich achter het geheim der stemming, en blijven in de vereeniging om daar voor altijd hare werkingen te verlammen.

Met het stichten eener nieuwe Vereeniging vallen direkt de makers af; dan wordt men genoodzaakt zich in zijne ware gedaante te toonen.

Bijv.: Eene der twee Vereenigingen vindt het oogenblik gunstig om eene hervorming of verbetering in te voeren. Zij wendt zich tot de andere met het verzoek haar te steunen in den strijd dien zij wil aangaan. Dan zal het duidelijk blijken langs welken kant men niet vooruit wil en zullen de vakgenooten weten bij wien zij beterschap hebben te verwachten.

Dit zal, dunkt ons, de prikkel zijn om allen tot werkzaamheid aan te zetten, hetgeen niet anders dan in ons aller voordeel kan uitloopen.

Een ander gewichtig feit is dit: Reeds hebben vele leden hun ontslag in den Bond gegeven. Wat zal men met dezen aanvagen? Hen trachten te overhalen weder lid te worden? Maar dat zullen zij niet doen, want zij weten bij ondervinding dat zij daar niets hebben te hopen, dat daar nog altijd die niet vooruitwillende fractie in zit!

Is het dan niet beter dat wij door

het stichten van een tweeden Bond, deze gezellen in de gelegenheid stellen zich te vereenigen, dan hen voor altijd voor de vereeniging te zien verloren gaan?

Zeker; en wie onpartijdig oordeelt zal volstandig antwoorden: ja, gij handelt goed!

STIELGENOOTEN !

Bedenkt dat wij hier slechts tusschen twee te kiezen hebben: Ofwel eene niestige vereeniging, zooals de oude Bond op het punt staat te worden door de talrijke ontlagen en de moeuloosheid zijner leden; ofwel twee vereenigingen, de eene al sterker dan de andere, wat natuurlijk zal afhangen van hun beider werkingen.

Wij kiezen de laatste, omdat wij hopen dat het alsoo nog mogelijk zal zijn eenmaal onzen toestand te kunnen verbeteren, terwijl het eerste voor altoos deze hoop doet verliegen.

Het komt er nu enkel op aan dat beide Bonden elkaar verstaan en broederlijk de hand reiken. Wij wenschen van harte dat het Bestuur en de gezellen, die in den Bond blijven, zich niet laten vervoeren, maar de noodzakelijkheid onzer stichting zullen inzien. Dat zij het toch beseffen, 't is in ons aller belang.

Deze scheiding — wat eigenlijk geene scheiding is — zal daarbij de betreurlijke haarklieverijen vermijden, die helaas maar al te dikwijls in de vergaderingen plaats vonden, en de tijd, welke daardoor verloren ging, kunnen besteed worden aan het beramen van middelen tot verbetering van onzen toestand.

Elke Vereeniging kan nu haren

Toch overwogen een aantal Brusselsche drukkerijen nog vóór 1900, in navolging van Parijs, vrouwelijke letterzetteren in te schakelen. Het gebrek aan vooropleiding werd als grootste hinderpaal vooropgesteld.

De strijd voor den Tarif.

Een werkstaking die in de loop van het jaar 1895 door de Gentse Boekdrukkersbond was uitgeroepen, had het bekomen van een éénvormige loonschaal tot doel. Zij groeide niet in alle drukkerijen uit tot een onverdeeld succes: een veertigtal letterzetteren en drukkersgasten werden zelfs ontslagen.

De strijd voor deze eenvormige loonschaal was zwaar. Eerst moesten de tewerkgestelden in de druknijverheid hun bazen het principe van het eenvormig tarief en vastgesteld minimumloon doen aanvaarden. Daarna streed men voor de afschaffing van het bestendig overwerk. De voorzitter van de vereniging der drukkersbazen, Hoste, weigerde lange tijd (tot eind 1894) deze voorstellen zelfs maar ter inzage voor te leggen aan zijn leden. Toen hij dit voorstel dan eindelijk ter stemming bracht, werd het afgewezen. Zelfs door de enige vertegenwoordiger der werknemers die door de drukkers-patrons was aanvaard,

nl. de eerste voorzitter van de Liberale Werkersvereniging. Ter zijner verdediging moet wel worden ingebracht dat betreffende arbeider tewerkgesteld was in de drukkerij van Hoste zelf, en hij dus zonder twijfel onder druk was gezet door zijn werkgever. Zijn collega's namen hem deze houding niet in dank af: hij is in de werkersvereniging niet meer herkozen.

De strijd voor het eenvormig loontarief leidde zelfs tot het collectief ontslag van de leden van de afdeling Druknijverheid binnen de Werk- en Nijverheidsraad. (19)

Het ontwerp van eenvormig tarief is door bijna geen enkele drukkersbaas

Federatie van de Boek- en Druknijverheid/ VAN GENT

SCHANDELIJKE LOONAFTRUK

Aan de Bevolking!

Ten gevolge van eenen LOONAFTRUK heeft het personeel der drukkerij **HOSTE**, Galgenbergstraat, 22, te Gent, den arbeid neergelagd. Zie hier waarom:

Op 21 Juni laatstleden werden **83** zijner werklieden door den heer Hoste bericht dat voortaan hun loon met **5** tot **15** centiemen per uur zou verminderd worden.

Met recht en reden hebben zij geweigerd dezen loonaftruk te aanvaarden en, na alle wettige middelen te hebben te baat genomen, na alles te vergeefs te hebben aangewend om de zaak in der minne te vereffenen, na vruchteloze pogingen gedaan te hebben om dien zoo schandelijken als niet gewettigen loonaftruk in te trekken, hebben hunne medemakers, ten getalle van **83** zich met die **83** werklieden solidair verklaard en den arbeid gestaakt.

Hulde aan de krachtadigheid dier werklieden, ene hulde waarbij ieder wel-denkend burger zich van ganscher harte zal aansluiten.

De Heer Hoste wendt pogingen aan, om dien zoo rechtvaardigen als wettigen strijd te doen mislukken, door in de dagbladen aankondigingen te plaatsen, werklieden vragende, ten einde de plaats hunner stakende broeders in te nemen.

Voor de eer van het arbeidende volk zijn wij overtuigd, dat alle werklieden tot de Boek- en Druknijverheid behorende, op dezen plechtigen oogenblik zich van hunnen plicht zullen doordringen en alles zullen doen wat mogelijk is om het heilig beginsel: **HET BEHOUD VAN HET LOON** te doen zegepralen.

Werklieden!

Gij allen zult dien plicht volbrengen. Gij allen zult zoo stoffelijk als zedelijk de moedige werkstakers van de drukkerij Hoste ter hulp komen. Gij allen zult uwen tol in dien rechtvaardigen strijd betalen.

Wij rekenen op U, en gij

Medeburgers!

Gij ook moet dezen strijd bewonderen. Gij ook zult overtuigd wezen dat een loonaftruk, is deze schandelijk voor de werklieden, deze eveneens nadeelig is voor de handeldrijvende burgerij, want hoe kleiner de loonen zijn, hoe minder de werkersstand zich de noodige behoeften kan aanschaffen.

Schaart U dus in dezen strijd aan de zijde der werklieden, geeft hun uwen stoffelijken steun, en met de erkentelijkheid die de ordeestelijke werklieden eigen is, zullen zij U dankbaar blijven en in de toekomst ook het hunne bijdragen om uwen handel te doen bloeien.

NAMENS DE FEDERATIE:

De Schrijvers,

ADOLPH CALDRE, Karel Brandt,
Jozef LAURIDPOEL en Rogier THOMAS

De Voorzitter,
JAN VAN HECKE.

N. B. Allen onderstand zal het dank aanvaard worden alle dagen, van 7 tot 9 uren 's avonds, in het GRAND HOTEL, hoefde KUIPERSKAAI en BRABANTDAM.

(verzameling Stadsarchief Gent)

Van Hecke, voorzitter van de Gentse Boekdrukkersbond ten tijde van de meningsverschillen met de socialistische vereniging.
(RUG, Fonds Vliegende Bladen, Impri-
merie)

ingevoerd. Nochtans was het aangepast in de Werk- en Nijverheidsraad op vraag der patroons zelf, en na goedkeuring binnen de Gentse Boekdrukkersbond in april 1892.

De gematigde stroming binnen de Bond haalde de bovenhand om deze looneisen dan maar in de kast te stoppen tot een geschikter ogenblik. In het najaar van 1895 heropende de Tariefcommissie en de voorzitter **Van Hecke**, letterzetter, het offensief. Zij lieten een omzendbrief aan alle echtgenotes van drukkersbazen geworden. De actie gebeurde nationaal en werd trouwens door de Nationale Bond gecoördineerd (20).

Sinds 1888 immers hield het officieel orgaan De Belgische Boekdrukkersbond haar leden van alle acties door regionale afdelingen via een "Middelencomiteit" op de hoogte.

Er bestonden toen te Gent drie verenigingen die de tewerkgestelden in de druknijverheid groepeerden: *De Gentsche Boekdrukkersbond anno 1867*, de *Vrije Boekdrukkersbond* van socialistische signatuur en tenslotte de *Vereeniging der Liberale Werklieden*.

Eind 1895 waren de Gentse drukkersgasten en letterzettersters sterk benadeeld op bijvoorbeeld hun Brusselse collega's. De Vrije Vereniging der Letterzettersters van Brussel was er reeds enige tijd in geslaagd haar tarief bij de boekdrukkers te doen aanvaarden. Het was de Brusselse vereniging die in 1895 o.a. de Gentse bond ter hulp kwam, vooral om de concurrentie van de provincie tegen te gaan.

De solidariteit en de ijver van de Brusselse bond werd volgens de patroons - gedeeltelijk geleid uit zelfverdediging, om o.a. te beletten dat de letterzettersters uit "de provincie" zouden worden aangetrokken door de Brusselse drukkers, tegen lagere lonen. Daarom moesten de lonen in de provincie omhoog. Dit werd door de Gentse bond sterk bekritiseerd: "*O schoone vriendschap voor de vrienden van Gent en elders! Het gouvernement is voor de Brusselaars alleen: niemand mag er van leven dan zij*".

In een brochure **Waarom zijn de drukkersbazen tegen het tarief?** (21) maakten de Gentse drukkersbazen, vermoedelijk onder impuls van A.D. Hoste, zich in 1895 sterk tegen de eis van de lokale bond. Zij trachtten dit te realiseren door de solidariteit tussen de Brussel en de diverse regionale bonden te breken, door deze tegen elkaar uit te spelen, ofwel door met ontslag van kritische en onwillige personeelsleden te dreigen.

Het ronselen van letterzettersters uit andere steden of het tewerkstellen van kinderen, waren praktijken die de

werknemers in de druknijverheid misnoegden.

Zo leverde de lange tijd stil gehouden tewerkstelling van jonge meisjes door Boterdaele, uitgever van **l'Impartial de Gand** aanleiding tot het uitbreken van een staking bij deze krant (22).

Met een hoog loon gedurende bijvoorbeeld drie maand, poogden drukkersbazen stakingbrekers te ronselen: "*werk geheel het jaar, goeden loon, bij Boterdaele, Grooten Huydevettershoek, Gent*". Een loon dat na die periode progressief werd verminderd om diverse redenen zoals gebrek aan werk enzovoort. Maar het kwaad was toen reeds geschied. Amusant is dat diverse kranten, zoals "Vaderland", tijdens de staking verschenen in handgeschreven vorm (23).

Na de beëindiging van de staking van 1895 klonk de ondertoon van de terugblik op de voorbijgebeurtenissen bitter. Doch de Gentse bond bleef de "neutraliteit" hoog in het vaandel verdedigen. Dit in weerwil van de toenemende noodzaak tot politisering en radicalisering van de arbeidersstrijd.

Wat in de jaren 1860 als een progressieve reflex was gestart, betekende eind negentiende eeuw niet veel meer dan een conservatieve en verstikkende beweging die liever een staking liet mislukken, dan voorwaarden tot solidariteit door andere afdelingen en arbeidersvakverenigingen gesteld te aanvaarden (24). Ondertussen kreeg de pensioenkas van de Gentse "Borze" in 1896 uiteindelijk de wettelijk erkenning, doch moest vooral na 1900, de concurrentie aangaan met de zg. "politieke" ziekenbonden (4).

In 1909 gaven Montano De Vos en August Vandermeulen hun ontslag respectievelijk als voorzitter en ondervoorzitter. Er werd een nieuw bestuur verkozen met Karel Calant als voorzitter. (25) In 1903 volgde de aansluiting bij de "Vrije Bond der Maatschappijen van Onderlinge Bijstand", en in 1905 nam de "Borze" deel aan de wereldtentoonstelling van Luik (4). In dat jaar telde zij 170 leden.

Het jaar daarop zou de Gentse ziekenbeurs haar eeuwfeest vieren (26).

De opmars van de zetmachine in de Gentse drukkerijen

Nog vóór het einde van de negentiende eeuw vonden de zetmachines ook hun weg in de Gentse zettersijen. De **Petit Bleu** van 13 augustus 1898 citeerde een progressieve Brusselse krant: "*Zetmachines staan op de drempel te worden toegepast in de praktijk. Een goede zetmachine doet*

het werk van 5 of 6 arbeiders. In een goed georganiseerde wereld zou deze uitvinding het werk van de letterzetter moeten verlichten. Doch in onze maatschappijvorm is zij bedoeld om 4/5 van de typos op straat te zetten. Een veldslag zou voor hen minder dodelijk zijn..." (27)

De **Petit Bleu** (waar reeds sinds de wereldtentoonstelling van 1897 met **Monolines** werd gewerkt) hoonde deze argumenten weg: "en zeggen dat men met deze argumenten gepoogd heeft, ten allen tijde, elke vorm van mechanische vooruitgang uitgedacht voor het welzijn der mensheid te breken (...) De zetmachine is lang reeds in Amerika, Canada, Engeland geïntroduceerd: heeft men ooit horen spreken dat vier - vijfde der letterzetter aldaar op straat werd gegooid?"

Naast het publiek en de dagbladen, deelden volgens **Le Petit Bleu** ook de arbeiders in de voordelen: "zij werken 4 à 5 maal vlugger aan een zetmachine dan met de hand. Zij hebben in belangrijke mate de duur van hun werkdag zien verminderen voor hetzelfde loon, en voor een aangenamer en gezonder werk vermits de machine het aanraken der vingers met het giftige lood overbodig maakte (...) Zetmachines nemen slechts een zesde deel der ruimte in, die anders vereist was voor tien of twaalf cassen van tien à twaalf handzetter. Hun produktie, uitgedrukt in gezette loden regels, bedraagt maximaal slechts een vijfde of zesde fractie van de kostprijs van een zelfde produktie met handgezette losse letters.

Hetzelfde kon men zeggen van de rotatiepers waarop de krant wordt gedrukt en gevouwen. Drie mannen bedienen haar, daar waar vroeger tien of twaalf werklieden dezelfde opdracht uitvoerden met een pers à réaction.

Daarenboven drukt zij viermaal vlugger en neemt slechts de helft der ruimte in.

Waar ligt het nadeel voor de arbeiders?"

De zetmachine zou vanaf 1900 onmisbaar worden in de krantenwereld. Dat zou zich weldra laten voelen.

In 1901 brak een wilde staking uit onder de Gentse letterzetter. De Gentse afdeling van de boekdrukkersbond (**Ligue Typographique**) stelde een commissie samen om zo vlug mogelijk de grieven der stakers te onderzoeken. De werkloosheid onder de gesyndiceerde letterzetter alleen overschreed reeds de 12%, en er was nog geen vooruitzicht op werk. Bij de drukkersgasten was de werkloosheid nog groter (28).

Enkel de boekbinders hadden werk zat. Sommige boekbinderijen zagen zich zelfs verplicht het zondagwerk terug in te voeren. Nochtans vreesde men dat op lange termijn ook daar de gevolgen van de staking zouden beginnen doorwegen.

Oorzaak van de werkloosheid onder de letterzetter was het recent in gebruik nemen van letterzetmachines in talrijke drukkerijen. Doch zoals steeds, daar waar de machine het handwerk kwam verdringen, bleek de vooruitgang niet meer te stuiten. De Boekdrukkersbond organiseerde een enquête naar de werkomstandigheden in de drukkerijen waar dergelijke machines reeds in werking waren gesteld. Het resultaat van dit onderzoek werd gedrukt en uitgegeven in de coöperatieve drukkerij **Het Volk** (29).

Aangetoond werd dat:

-de zetmachine zowel in binnen- als buitenland vlug ingeburgerd was geraakt

-de invloed op de lonen en de werkomstandigheden zodanig was, dat in doorsnee de werktijd 1,5 uur verminderde en het loon der zetter (deze aan de machine tewerkgesteld weliswaar) met 50 centimes tot 1 frank per dag toenam

-de zetmachine een afzonderlijke, goedverlichte en verluchte ruimte vereiste waar bijzondere maatregelen moesten worden genomen om de dampen van het lood te verwijderen

-machinezetter zich wel regelmatig moesten bijscholen om de nieuwste evoluties in hun beroep bij te blijven -zij bereid moesten zijn om zich, zo nodig, aan te passen aan hun machine om er het maximum voordeel uit te halen: meertaligheid en vingerflugheid in het machineschrijven om het zetklavier te bedienen.

Beroepsscholen voor machinezetter bleken dus onontbeerlijk

-tenslotte de opstellers aan de machinezetter duidelijk leesbare kopijen moesten bezorgen om het aantal te verbeteren fouten tot een minimum te beperken.

Onder hoger vermelde voorwaarden voorspelde men dat de zetmachine snel ingeburgerd zou zijn.

Gevolggevend aan de noodzaak van moderne (bij)scholing stichtte het Gents stadsbestuur in 1906 de **Dagschool van het Boek**. In de eerste jaren was deze gehuisvest in het Berouw, achter het Tolhuiszwembad, waar het later zou worden vervoegd door het Schoolmuseum. **Lemajeur** werd daarvan de eerste directeur, bijgestaan door **Thiery, Pieter Stok** (gewezen zaakvoerder van de Gentse uitgeverij N.V. **Plantin**) en **Van den Thoren**, als leerkrachten. In 1907 telde de school reeds 43 leerlingen, voor een leertijd van 5 jaren (30).

Eugène Vander Meulen (of Vermeulen), een drukkersgast die zich als zelfstandige drukker vestigde, was de eerste colporteur van kranten aan het Gents Zuidstation, anno 1861. Door zijn collega's werd hij daarom bespot, zodat hij zich ludieke visitekaartjes liet drukken.

(RUG, Fonds Vliegende Bladen, Impri-merie)

VERMEULEN

BARON VAN DEN BUCHT

Secrétaire Général

DE LA SOCIÉTÉ COSMOPOLITE DES IMBÉCILES

EN EUROPE.

Interieur van de Samenwerkende Volksdrukkerij Vooruit in de Hoogpoort, eind 19de eeuw het mikpunt van een hetze vanwege de drukkerbazen en de oude Gentse Drukkersbond. (foto MIAT, Gent)

De arbeidersstrijd na 1900

De politisering van de arbeidersstrijd zou na 1900 de Gentse drukkerswereld meerdere malen op haar grondvesten doen schudden, net zoals dit op andere gebieden o.a. bij de coöperatieve bakkerijen het geval was.

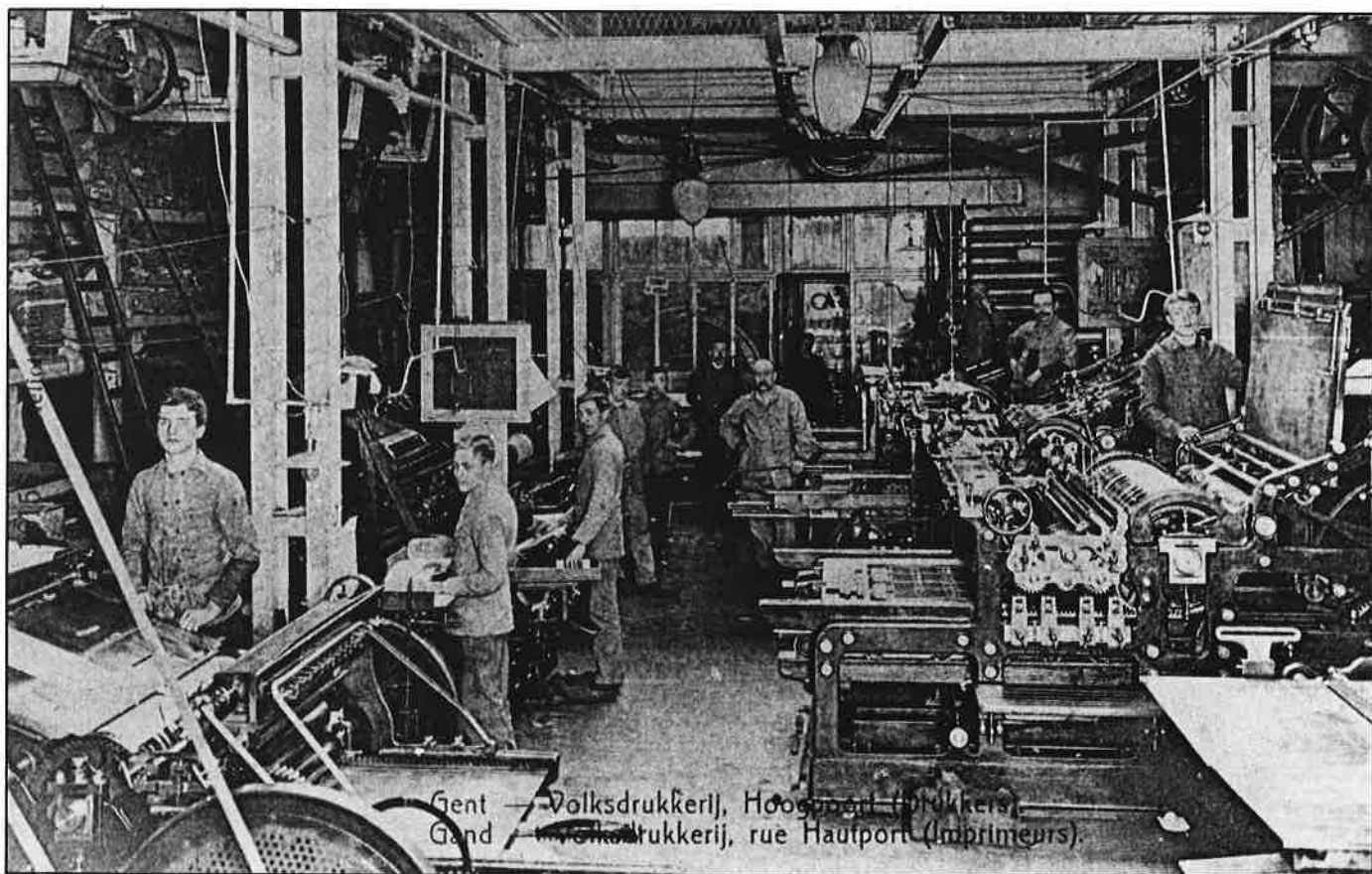
Het valt binnen de verwachtingen dat zowel van de zijde van het drukkerspatronaat, als van de zijde der conservatieve politieke partijen en verenigingen, een socialistische vereniging voor letterzetteren en drukkersgasten, en zeker een eigen socialistische drukkerij ("Vooruit") tegenwerking zou ondervinden.

Net als bij andere socialistische initiatieven het geval was, werden ook hier de tewerkgestelden in de druknijverheid met grote regelmaat, en vooral bij stakingen, benaderd via strooibiljetten uitgegeven door vertegenwoordigers van tegengestelde ideologieën. Bij algemene stakingen waarbij werknemers uit diverse bedrijfstakken waren betrokken, was het hek helemaal van de dam.

Uit pamfletten uit die periode blijkt dat de Algemene Werkstaking rond de eeuwwisseling uitgeroepen door **Vooruit**, als gedeeltelijk mislukt werd beschouwd. Daarbij waren naast de katoen-, vlas- en metaalsector ook de Gentse letterzetteren betrokken. Deze laatsten hielden van de werkstaking een kater over (31). In de ongelijke strijd door Vooruit gestreden kreeg deze immers ook nog de Gentse Boekdrukkersbond 1867 als tegenstander, en de vertolking daarvan in hun blad **De drukpers**. Deze sociale strijd verdeelde de paternalistisch opbouw der drukkerijen, veelal "familiebedrijven", zodat de werksfeer er niet beter op werd.

De **Samenwerkende Volksdrukkerij** bleef niet bij de pakken zitten. In juni 1905 werd een vlugschrift verspreid als definitieve weerlegging van alle laster, onder de titel "*Triomf op de lasteraars! Eene schoone instelling gewroken!*" Een lijst van alle werknemers van de Volksdrukkerij Vooruit was daarin opgenomen, met werkuren en lonen (32).

Daarop reageerde de Boekdrukkers-

Gent — Volksdrukkerij, Hoogpoort (Drukkers),
Gand — Volksdrukkerij, rue Hautport (Imprimeurs).

We kunnen ons tegenwoordig nog moeilijk de heftigheid en de bitterheid voorstellen waarmee deze strijd tussen het conservatieve-kapitalistische kamp enerzijds, en het socialistische kamp anderzijds, op het einde van de negentiende en het begin van onze eeuw werd gestreden.

bond in november van hetzelfde jaar met een uitgebreide brochure "*De waarheid over de grieven in de socialistische Volksdrukkerij Vooruit van Gent*", waarin de zogezegde "mistoestanden" in deze drukkerij werden toegelicht. Daarbij niet vermeldende dat het feiten betrof die

in andere drukkerijen schering en inslag vormden (33).

De coöperatieve Volksdrukkerij Vooruit werd door vertegenwoordigers van de arbeidersbeweging zelf gesticht en beheerd en vormde dus een doorn in het oog der drukkersbazen.

In het nadeel van de Volksdrukkerij moet wel gezegd, dat deze de Gentse Boekdrukkersbond en haar verworvenheden niet bijtrad. En dat kon deze bond, één jaar vóór de viering van haar 100-jarig bestaan, alermintst aanvaarden.

Het "bezwarend rapport" van de Gentse Boekdrukkersbond pulde uit van muggezifterijen, wat duidelijk de behoudsgezindheid van deze vereniging illustreerde. Ook al ging zij

er prat op een vakvereniging te zijn "waarin al de letterzetter en boekdrukkers, zonder onderscheid van politieke denkwijze, samen werken tot verbetering van hunnen zedelijken en stoffelijken toestand. Het bestuur ervan is samengesteld uit stielgenooten behoorende tot al de politieke denkwijzen, dus zuiver onpartijdig...".

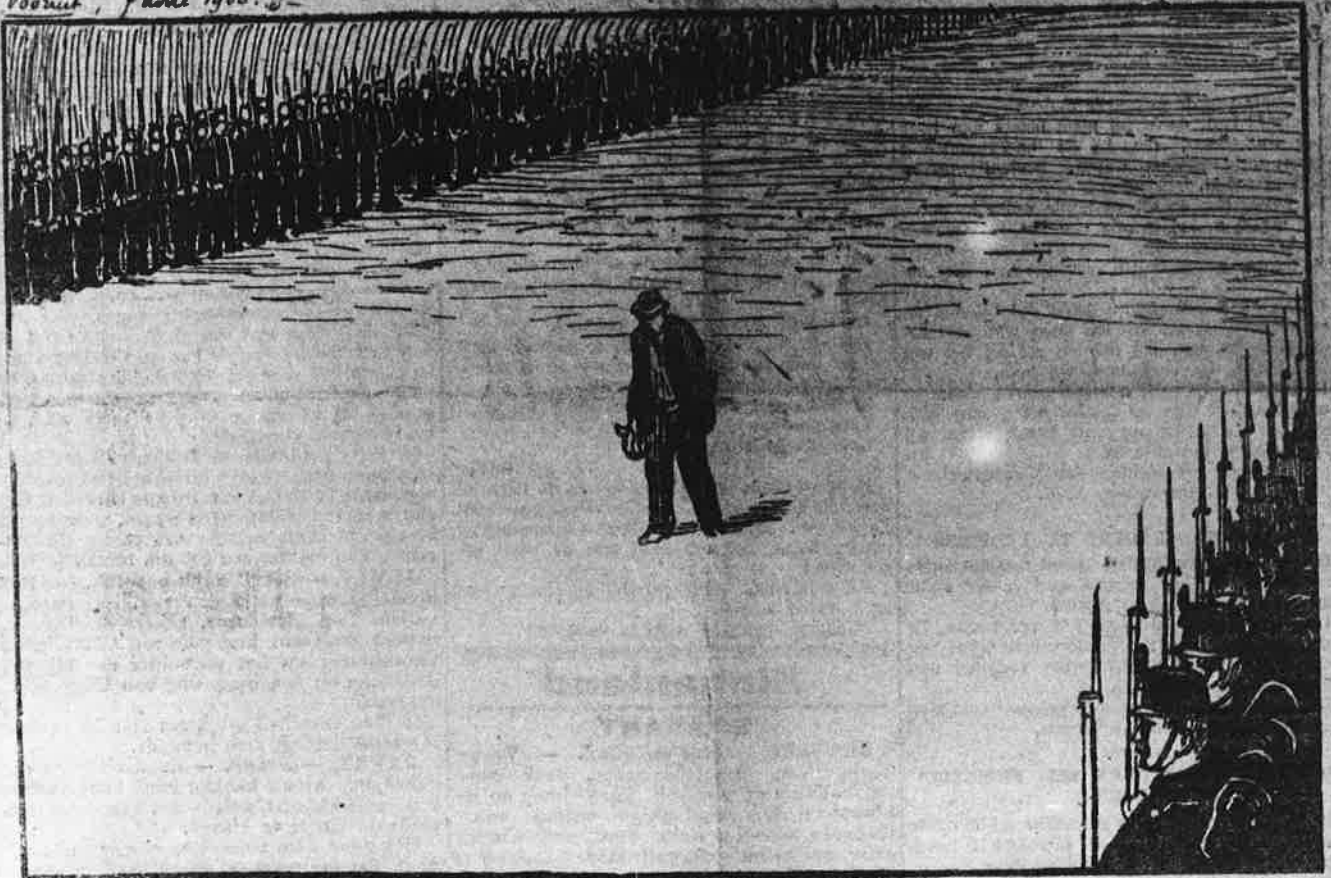
De wrijvingen tussen de beheerders der Volksdrukkerij en de Bond namen een aanvang in 1897, toen de tot dan toe als model drukkerij geldende Volksdrukkerij werd geleid door een nieuwe raad van beheer, "mannen die volstrekt niets kennen van het boekdrukkersvak", o.l.v. **Edward Anseele** - nochtans een gewezen letterzetter. Het was dus de po-

litieke top van de Volksdrukkerij die het doelwit vormde van de aantijgingen van de Bond.

Voor al het invoeren van de zetmachine in de Volksdrukkerij in juni 1904 bleek een doorn in het oog. De raad van beheer werd daarnaast favoritisme en negeren van de beschikkingen van "den Tarief" verweten. De Drukkersbond beschuldigde de Volksdrukkerij van "verkrachting van hun Tarief" waarvoor zij zo lang hadden gestreden. Dat stelde het minimum dagloon aan 4 frank, voor 10 uur werk, d.i. per 4.000 **vierkant gezetsel**. Het verminderen van de werktijd naar 9 uur in de Volksdrukkerij werd toegejuicht, maar de evenredige loonsvermindering als "a-sociaal" afgekeurd. Daarbij ver-

De broodeloos gestelde werklieden van den gentschen drukkersbaas Hoste, uit erkentelijkheid voor bewezen diensten opgedragen aan 't liberaal democratisch blad "LAATSTE NIEUWS,"

Vooruit, Jaar 1908. 2-

Zijne Majesteit: de onderkruiper.

gat de bond echter dat dit het minimumloon voor een handlanger (*coup-de-main*) in de Volksdrukkerij betrof. Een halve gast verdiende toen 25 centimes per uur (33).

Het is duidelijk dat de Volksdrukkerij extra het voorwerp uitmaakte van verscherpt toezicht vanwege de Bond. In feite vond deze in de Volksdrukkerij, door het politiseren van de problemen, een gemakkelijke prooi. Bij de traditionele drukkersbazen kreeg de Bond immers moeilijker voet aan de wal. De kritiek op het ontslaan door de raad van beheer van letterzetteren die voor eigen rekening werkten, was ten onrechte. In iedere drukkerij werkten letterzetteren thuis voor eigen rekening om wat bij te verdienen, en menigeen

onder hen is om die reden in diverse drukkerijen "scheef bekeken" of ontslagen.

De Boekdrukkersbond deed aan stemmingmakerij door de Volksdrukkerij Vooruit met alle zonden der kapitalisten te overladen: "honderde bewijzen zijn er voor de hand uit alle stielen, dat er gasten na hunne werkuren voor eigen rekening werken en zodoende trachten zich te verheffen en, eens op eigen kracht en kunnende steunen, het werk bij hun baas opzeggen (...)

Maar... zij die altijd de mond vol hebben van verbetering van 's werkers lot, van zoo gauw ge dit in de praktijk wilt stellen vindt gij die mannen op uw weg en plaatsen zij barrières tegen uwe pogingen tot verbetering van uwwen toestand.

En zoo vinden die lieden alles uit om zich van hunne oude gasten af te maken, die door de zetmachine kunnen gemist worden, want, ziet ge, met de machine kan de stomme ambacht in volle zwang gebracht worden.

De werklieden durven wel eens klagen en eens wijzen op de plichten die werklieden-beheerders tegenover hunne werklieden te vervullen hebben, en dat staat die heeren niet aan, ze willen gebieden zonder tegenspraak, zij, de mannen van licht en vrijheid.

In de machines hebben zij gevonden wat zij hebben moesten. Slechts een getiktak van matrijzen, en anders hebben zij niets te vrezen. Ze mogen

Tegen het ronselen van stakingbrekers werd door de diverse drukkersbonden heftig gereageerd. Getuige daarvan deze karikatuur uit de Vooruit van 7 april 1908. (RUG, Fonds Vliegende Bladen, Impri-merie)

Groepsfoto van het personeel van drukkerij De Rode Toren (de gebroeders Buyck), gelegen tussen Steendam en Baudelookaai. In de controversie over kinderarbeid werd door de drukkersbonden vooral de Gentse

drukkerij Van Doosselaere aangeval- len, terwijl nochtans de concurrent Buyck qua kinderuitbuiting ook niet moest onderdoen. Op de foto komen niet minder dan 34 "leerjongens" voor. (RUG, Fonds Vliegende Bladen, Impri-merie)

gerust op beide ooren slapen en droomen dat zij het zijn, en zij alleen, die zorgen voor den welstand van het arbeidende volk!" (33)

De konservatieve, en zeker de katholieke pers (**Het Volk, De Gazette van Gent, Le Bien Public, La Flandre Libérale**) wreef zich met leedvermaak in de handen om deze kontroverse in de Gentse drukkerswereld (34).

De ondermijnende houding van bv. drukkersbaas Van Doosselaere, o.a. in het konflikt tussen Volksdrukkerij en de Bond (waarbij deze de oprichting van een socialistische vakvereniging voor drukkers wou verhinderen door druk uit te oefenen op de socialistische werknemers in zijn bedrijf) keerde zich in 1906 tegen hem (35).

Eén jaar later brak een staking uit, die begon onder het personeel van zijn drukkerij, omdat men het nieuwe loontarief, voorgedragen door de Boekdrukkersbond, niet wou aanvaarden. Ook de drukkerijen van **Hoste** en **Vander Haeghen** behoorden tot de eerste getroffen. De Journal de Gand gedrukt bij Van Doosselaere (Heirnislaan) en de Gazette van Gent van Vander Haeghen (Veldstraat) zijn toen niet verschenen. De eisen van de Boekdrukkersbond waren, naast een loonsvermeerdering tot 42 centimes per uur of 4,20 frank per tien uredag voor handzetteren en een loon van 5,50 frank voor een acht uredag voor machinezetteren: een beperking van het aantal leerjongens en halve gasten, trapsgewijze verhoging der daglonen volgens de ouderdom en de betaling van overuren en verletdagen.

De aanpassing van "den Tarief" en de strijd voor de 9-uredag en de 48-urenweek zou de volgende decennia keer op keer onderwerp uitmaken van een harde strijd tussen patroons en tewerkgestelden in de druknijverheid. Na 1907 gebeurde dit met regelmaat van een klok in 1911 (36), in 1919 (37) en in 1924. In 1912 werd er zelfs een "gemengden verzoeningsraad" opgericht tussen het **Syndikaat der Boeknijverheden** (patroons) en de **Boekdrukkersbond** (werklieden) en andere verenigingen van tewerkgestelden in de grafische sector (38).

Besluit

Ondanks alle doorstane perikelen van de voorbije eeuwen, beschouwden de werknemers uit de grafische sector zich niet alleen als "de elite van de werkende klasse" doch waren het wel degelijk ook.

Ze werden altijd al beter betaald dan het gros van de andere werknemers. Vakverenigingen in de drukkersbranche behoorden tot de eerste en strijdbaarste in hun soort. Hun macht was, in een periode waarin het gedrukte woord vrijwel het belangrijkste communicatiemiddel voor de burgerij uitmaakte, vrij groot. Ze konden het zich immers veroorloven een drukkerij of een dagbladuitgeverij lam te leggen.

De Gentse Boekdrukkersbond stond naast de Vrije (socialistisch geïnspireerde) Bond tot in het Interbellum op de bres voor de belangen der werknemers in de druknijverheid. (RUG, Fonds Vliegende Bladen, Imprimerie)

Voetnoten

(1) Le Petit Belge: *Histoire d'une grève au XVI siècle* (17 en 25 januari 1901) RUG, Fonds Vliegende Bladen, nr. II Imprimerie 8.

(2) Met het edict van Gaillon, mei 1571, beoogde de Franse koning Charles IX het ondervangen van de problemen door de verstrenging van deze van 1539-1541.

(3) De prijs per gedrukt blad was volgens het edict vastgesteld op drie deniers, dit terwijl vele meester-drukkers vier deniers rekenden.

(4) Honderdjarig jubelfeest 1806-1906. Propagandaboekje van de Gentse Boekdrukkersziekenbeurs. RUG, Fonds Vliegende Bladen; nr. I Imprimerie 11 en II Imprimerie 20.

(5) De stichtende leden van deze vereniging waren gezellen en leerlingen der drukkerijen Bogaerd (A. Vander Haeghen), Dullé, Fernaud, De Goesin, Houdin, Pierssens, Begijn (Vander Meersch), Poelman (Huyshauwer & Scheerder) en Steven. Van deze laatste drie drukkers was het personeel in de meerderheid.

REGLEMENT DER BOETEN

VOOR HET TE LAAT KOMEN

10 minuten te laat	0-10 cent.
1/2 uur verlet	0-10 "
1 uur verlet	0-25 "
1/4 dag verlet, zonder toelating van patroon of meestergast, of zonder eenige verwittiging te zenden .	0-50 "
1 volle dag verlet, zonder toelating of zonder eenige verwittiging te zenden	1-00 "

De afwezigheid van 1/2 uur en daarboven zal van het werkloon afgehouden worden, boven het bedrag der boeten.

Het is verboden luidop te spreken, op boet van 10 centiem.

De opbrengst der boeten wordt in het Ziekfonds gestort dat onder de gezellen der drukkerij is opgericht.

Het groeide in de Gentse drukkerijen tot een traditie uit de opbrengst der boeten opgelopen tijdens de werken in de pensioenkas van de Borze te storten.

(RUG, Fonds Vliegende Bladen, Imprimerie)

(RUG, Fonds Vliegende Bladen, Imprimerie)

Door uitscheiding van bedrijf

TE KOOP

een Matériel van Steen- en Boekdrukkerij

in goeden staat en bestaande uit :

Eene Steendrukkers, formaat Jesus, systeem Jullien, met automatieken taquet en alle benodigdheden.

Eene Steendrukkers (handpers) gausch in ijzer, formaat Jesus.

200 steenen van alle grootte.

Eene hoeveelheid inkt en veruisen voor steendruk.

Rayons en andere benodigdheden voor steendrukkerij.

Een Gazmotor, 3 paarden kracht, systeem Antoine Péru-Jullige Luik, met réservoir en buizen.

Eene Stijpers, systeem Jullien, lengte der suede 0,72, 2 messen en benodigdheden.

Eene Pedalpers, systeem A. Hogenforst, Leipzig, met pompen om met motor te draaien, grootte der platen 0,47x0,30, 3 ramen, rollen en andere benodigdheden.

Inkten voor boekdruk.

Pâte voor rollen.

40 verschillende soorten letteren met kassen en rayons onz. onz.

Zichtbaar alle dagen van 8 tot 12 uren 's morgens.

Comptaante betaling.

ALEXIS DE PANNEMAEKER,

8, Pacificalleestraat, 8, te LEDEBERG-bij-GENT.

(6) Reglement van de Nering der Boekdrukkersgezellen ingerigt te Gent. 1851. RUG, Fonds Vliegende Bladen nr. III Imprimerie 1.

(7) Gentsche Boekdrukkersbond ingerigt den 8 juli 1867. Statuten RUG, Fonds Vliegende Bladen nr. III Imprimerie 1

(8) Compte Rendu du Congrès Typographique. Le 25 décembre 1867 à Bruxelles à l'occasion du XXV anniversaire de la fondation de l'Association. Brussel 1868.

RUG, Fonds Vliegende Bladen II Imprimerie 6.

(9) Stichtende leden waren K. Soudan (voorzitter), P. Van Hiffe, W. Rogghé, P. Fauconnier, R. Arents (commissarissen), K. Kockenpoo (penningmeester), I. S. Van Doosselaere (secretaris).

(10) Verdienstelijke leden in die periode waren: Willem Rogghé (die het nog tot gemeenteraadslid zou brengen), J. B. De Leeuw, Jan Collignon (bode), J. Dossche, Jan Pannemaeker, Fr. De Muynck, J. Canneel (voorzitter feestcomitee), Montano De Vos, Pieter De Cort.

(11) Reglement van den Belgischen Boekdrukkersbond gesticht in 1867. Uitgave 1886.

RUG, Fonds Vliegende Bladen I Imprimerie 11.

(12) Aan de Meesters-Boekdrukkers en Boekbinders der Stad Gent. Vlugschrift dd. 1 mei 1873.

RUG, Fonds Vliegende Bladen III Imprimerie 1.

(13) Aan de Gentsche Stielgenooten. Vlugschrift ca 1892.

RUG, Fonds Vliegende Bladen III Imprimerie 1.

Aan de Gentsche letterzetters en drukkers. Leest en overweegt dit goed. Vlugschrift dd. 24 juli 1892. Vrije Drukkersvereniging. Openbare voordracht. Vlugschrift dd. 27 maart 1892 (?).

Deze beide laatste vlugschriften werden uitgegeven bij Ferdinand Hardyns, Hapselstraat 20 Gent.

RUG, Fonds Vliegende Bladen I Imprimerie 11 en II Imprimerie 2.

(14) "Mijnheer en geachte patroon" Vlugschrift dd. 30 juni 1882 verspreid door de Gentse Boekdrukkersbond.

RUG, Fonds Vliegende Bladen III Imprimerie 1.

(15) Reeds in 1851, toen hij aldaar was tewerkgesteld als letterzetter, had Vander Meulen te Oostende een eerste Vereniging van Onderlinge Bijstand gesticht. In 1853 keerde hij terug naar Gent, en toen enkele jaren later de "Menschlievende Kring: Zonder Naam, Niet Zonder Hart" werd opgericht, behoorde Vandermeulen eveneens tot de stichtende leden. Hij was de geestelijke vader van de Gentse pensioenkas. In 1882 bekwam Vandermeulen het nijverheidsteken eerste klas voor zijn verdiensten.

RUG, Fonds Vliegende Bladen I Imprimerie 11: Propagandaboekje 11-jarig jubel-feest boekdrukkers ziekenbeurs 1906.

(16) In 1900 zou hier het syndikaal gebouw van de socialistische vakvereniging Ons Huis verrijzen.

(17) Gentse Boekdrukkersbond. Tarief aangenomen in zitting van 24 april 1892. RUG, Fonds Vliegende Bladen I Imprimerie 11.

(18) Femmes typographes. Bijdrage in L'Impartiale dd. 29 februari 1892.

RUG, Fonds Vliegende Bladen II Imprimerie 18.

(19) Cristel, boekbinder; Jansen, steendrukker; Marlier, boekdrukker; Vandermotte, letterzetter; Van Hecke, letterzetter, dd. 6 januari 1895.

(20) RUG, Fonds Vliegende Bladen I Imprimerie 11.

(21) RUG, Fonds Vliegende Bladen I Imprimerie 11.

(22) A Messieurs les Abonnés de L'Impartial de Gand.

RUG, Fonds Vliegende Bladen I Imprimerie 11.

(23) Vaderland. Dinsdag 5 november 1895.

RUG, Fonds Vliegende Bladen I Imprimerie 11.

(24) De werkstaking te Gent geëindigd. Persbericht verspreid door de Tariefcommissie dd. 9 december 1895.

De theorie "het doel heiligt de middelen" is tegen den Gentschen Boekdrukkersbond en zijne voor hun bestaan strijdende leden in hare volste volheid in praktijk gesteld. Geene middels waren te gemeen, geene leugens te grof, geene lasteringen en verdachtmakingen te walgelijk om die beweging - die uitsluitend voor doel had een menschenwaardig bestaan aan eerlijke werklieden te verzekeren - om die beweging tegen te werken en te doen mislukken. De meest tegen het hart stootende monsterverbonden zagen wij in die dagen tot stand komen en de eensgezindheid van liberalen en katholieken, van zoogezegde democraten en manchesterianen, van independente behoudsgezinden en revolutionaire hervormers was waarlijk aandoenlijk, ware zij niet zoo afstootelijk geweest. Inderdaad, terwijl de organen van wat sommige personen de werklieden-partij noemen, ons uitscholden voor verkochten en verraders (het zijn nochtans wij niet die de werkstakers van l'Impartial veroordeelden of die te Parijs en te Brussel onze werkbroeders gingen onderkruipen) werden wij door de patronen uitscholden voor dronkaards en door de burgersbladen voor baanstroopers.

(...)

Maar wat ons in die dagen van bangen strijd en harde beproeving pijnlijk getroffen heeft, wat ons tot nog toe onbegrijpelijk voorkomt en een oogeblik ons ontmoedigd heeft, dit is de houding van dezen die wij onze vrienden meenden, die met ons dezelfde beginselen voorstaan of zouden moeten voorstaan, in een woord, de houding der bij de Belgische Federatie aangeslotene bonden tegenover voor hun loon strijdend vakgenooten.

(...)

Geene enkele vereeniging (Mechelen uitgezonderd) zond ons een woord van aanmoediging of een centiem onderstand; geheel alleen moesten wij den strijd volhouden tegen deze, die de vernietiging van onze vereeniging gezworen hebben,

tegen de aanbidders van het Gouden Kalf en dezen die de vrijheid huldigen onder de leus: "Rood of Dood".

(...)

En waaraan nu is die verkeerde houding onzer vrienden te wijten? Waarom heeft de Bond van Brussel die het sein tot deze vijandelijkheid ten onzen opzichte gegeven heeft, de andere vereenigingen tegen ons opgemaakt? Om reden, beweren zij, dat de Gentsche Boekdrukkersbond geene versmelting wilde met eene andere vereeniging alhier bestaande. Maar dat men ons eens zegge wie die smelting gevraagd heeft. Zijn het leden van den Gentschen Boekdrukkersbond? Zijn het dezen die ons verlaten hebben omdat het reglement der Federatie ons verbiedt van de vakvereenigingen eenen politieken club te maken?

RUG, Fonds Vliegende Bladen II Impri-
merie 7.

(25) De Raad van Bestuur bestond verder uit: Willem Schellinck (ondervoorzitter), Ferd. De Clercq (secretaris), Pieter Stok (hulp-secretaris), Louis Vaerwijck (schatbewaarder), Jan Bockmeyer, Cam. Van Moenen, Victor Van West, Isid. Vercauteren en Willem Waedemom (commissaris-
sen).

(26) In dat jaar bestonden de voornaamste voordelen voor de leden, tegen een storting van 1,40 frank per maand uit:

- ingeval van ziekte, gedurende 9 maanden: 2 frank per dag zon- en feestdagen inbegrepen

- kosteloze hulp voor geneesheer en voorgeschreven medicijnen

- bij overlijden van een lid ontving zijn weduwe een som van 300 frank indien hij 15 jaar lid was en 50 frank indien men minder dan 15 jaar lid was

- op 65-jarige leeftijd had ieder lid recht op pensioen.

(27) Machines. Bijdrage in Le Petit Bleu door Jean de Brabant. 13 augustus 1898. RUG, Fonds Vliegende Bladen II Impri-
merie 4.

(28) Crises typographique. Bijdrage in Le Bien Public dd. 6 januari 1901, overgenomen uit La Flandre Libérale.

RUG, Fonds Vliegende Bladen II Impri-
merie 3.

(29) La machine à composer. In: Le Bien Public dd. 13 januari 1900.

RUG, Fonds Vliegende Bladen II Impri-
merie 6.

(30) L'exposition de l'école de typographie.

RUG, Fonds Vliegende Bladen II Impri-
merie 22.

(31) Aan de Gentsche Werklieden! Een half miljoen verloren. Vlugschrift na 1896.

RUG, Fonds Vliegende Bladen II Impri-
merie 10.

(32) Triomf op de lasteraars! Eene schoone instelling gewroken! Vlugschrift juni 1905.

RUG, Fonds Vliegende Bladen II Impri-
merie 2.

(33) De waarheid over de grieven in de socialistische Volksdrukkerij Vooruit van Gent. Brochure 62 pp. uitgegeven door de Gentse Boekdrukkersbond november 1905.

RUG, Fonds Vliegende Bladen I Imprime-
rie 11.

(34) De Volksdrukkerij van Vooruit op den rooster (Gazette van Gent) en La ligue typographique contre le Vooruit (Le Bien Public), november 1905.

RUG, Fonds Vliegende Bladen II Impri-
merie 12 en I Imprimerie 11.

(35) Le Syndicat des typographes socialistes (Le Bien Public dd. 21 september 1905) en Grève des typographes à Gand (Le Petit Belge dd. 29 oktober 1907).

RUG, Fonds Vliegende Bladen II Impri-
merie 21 en 22.

(36) Stedelijke Federatie der Boeknijverheid (Van Akenstraat 8): 9-urendag voor

gansch het drukkersvak (januari 1911). RUG, Fonds Vliegende Bladen III Impri-
merie 1.

De drukpers (officieel orgaan der stedelijke federatie van boek- en druknijverheid van Gent) juni 1911 tot februari 1912.

RUG, Fonds Vliegende Bladen III Impri-
merie 1.

(37) Vlugschrift dd. 3 maart 1919 van de stedelijke federatie der druknijverheid van Gent (Froebelstraat 7) betreffende nieuwe loontarief en 8-urendag (lonen volle gasten-letterzetters 1,25 frank per uur, machinezetters 1,50 frank, boekdrukkers 1,25 frank, rotatiedrukkers 1,50 frank, volle gasten boekbinders 1,25 frank en steendrukkers 1,45 frank per uur).

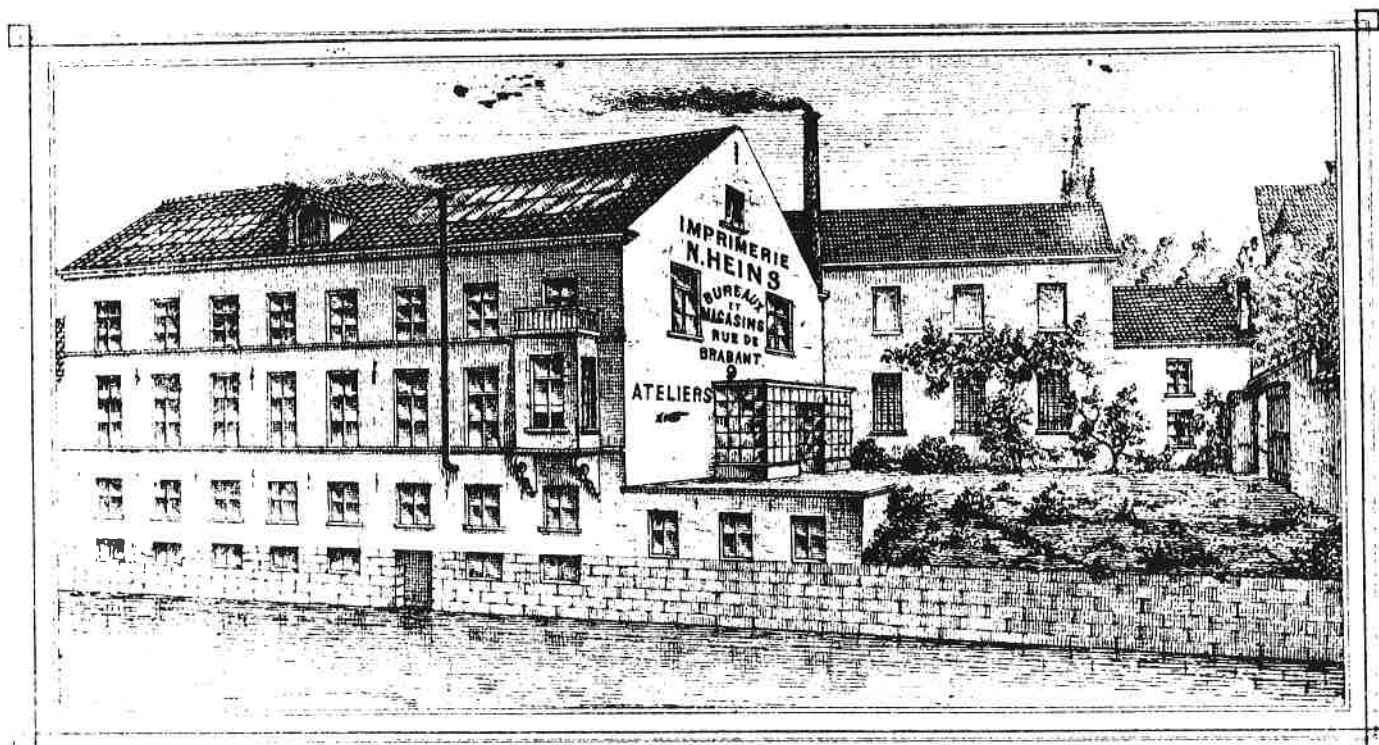
RUG, Fonds Vliegende Bladen I Imprime-
rie 11.

(38) Reglement van den gemengden verzoeningsraad.

RUG, Fonds Vliegende Bladen II Impri-
merie 2.

**Drukkersfolklore: de viering van het 25-jarig jubelfeest van Montano De Vos als ontvanger-schatbewaarder van de Borze (1859-1884). (RUG, Fonds Vliegende Bladen, Impri-
merie)**

**Armand Heins, een der belangrijkste grafische kunstenaars uit de Belle Epoque liet zijn werk drukken bij N. Heins, een drukkerij opgericht in 1850 in de Onderstraat, en rond 1900 overgeplaatst naar dit bedrijfsgebouw gelegen nabij de Walpoortbrug. (RUG, Fonds Vliegende Bladen, Impri-
merie)**

1859-1884

25JARIG JUBELFEEST

VAN DEN HEER

MONTANO DE VOS

ALS

ONTVANGER-SCHATBEWAARDER

DER BOEKDRUKKERS-ZIEKENBEURS TE GENT.

LIED, VOORGEDRAGEN DOOR J. DECORT.

'k Was in mijn tijd *comique* en *amoureux*,
'k Was *jeme premier, père noble* en de roste,
En in de klucht zoowel als in 't serieux
Ik deed gewelensvol pijn beste. —
Nu sedert lang ga 'k er nie meer op los,
(Men moet zijn kunst al eens ter zijde leggen,
Maar toch vandaag voor onzen vriend DE Vos
Wil ik nog eens een versjo zeggen.

O! speelde ik nog een *eerste rol* in 't stuk,
Was ik nog in de volle kracht der jaren,
Met heldre stem die dronk ik op 't geluk
Van Hem voor wien wij ons vergaren....
Die van ons lijk zoo kloek den scepter houdt,
Hij wien gerust wij onzo duitjes leggen....
Maar zie, helaas! ik ben een boetje 't oud,
'k En kan 't zoo luido nie meer zeggen!

Was ik nog met de *vaderrol* gelast
En speelde ik dan alleen voor mijn' gezellen,
Ik zou heel lier aan elken jongen gast
Den vriend DE Vos tot voorbeeld stellen!
Ik liet hun zien wat d'oorlijkheid vermog,
Hoe men van elk den dank in 't hart kan leggen,
'k Sprak van zijn moed, zijn vlijt, zijn wil.... maar ach!
'k En kan 't zoo krachtig nie meer zeggen!

Vervulde ik nog, oh ja, de *minnaarsrol*,
En had ik nog het jeugdig bloed in d'ader,
Met hij gelaet en met het harie vol
Sprak ik van hem als Man en Vader....
Een Paradijs gelijkt zijn huisgezin,
Geen duivel kan er ooit zijn doornen leggen....
Och God! 't is spijt, 'k en ben er niet meer in,
'k En kan 't zoo vurig nie meer zeggen!

En was ik nog de *kluchtgaard* van 't spel,
Ik zou voor 't eind een lolleken bewaren,
'k Zou zeggen: Vos, die man die groeit toch sel,
Hij groeit zelfs hooger dan zijn' haven!...
En voor het licht die is hij danig straf:
Hij zou de mane zelfs een beentje leggen....
Maar, vrienden, kijk, 't en gaat mij niet meer af,
'k En kan 't zoo goestig nie meer zeggen!

4 Mei 1884.

DRUKKERIJ SNOECK-DUCAJU EN ZONN.